

1941 m. Birželio sukilimas Kretingos, Mažeikių ir Telšių apskrityse

Straipsnio tyrimo objektas – 1941 m. Birželio sukilimas Lietuvoje. Tikslas – atskleisti sukilimo eigą ir ypatumus Kretingos, Mažeikių ir Telšių apskrityse.

ĮVADAS

Šis darbas yra autoriaus ankstesniame žurnalo „Genocidas ir rezistencija“ numeryje (2009, Nr. 2(26) spausdinamo straipsnio, apžvelgiančio 1940–1941 m. pasipriešinimą Kretingos, Telšių ir Mažeikių apskrityse, tęsinys. Straipsnis skiriamas 1940–1941 m. pasipriešinimo Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps. kulminacijai – 1941 m. Birželio sukilimui, kuris Lietuvoje vyko birželio 22–28 d. Siekiant nurodyto tikslo, keliami šie uždaviniai: 1) pagrįsti nuomonę, kad sukilimas Lietuvoje, sukilėlių partizanų būrių formavimasis buvo iš anksto numatyti, o ne spontaniški, stichiniai istoriniai reiškiniai; 2) apžvelgti aplinkybes, kuriomis susiformavo sukilėlių partizanų būriai Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps., nustatyti, kiek buvo būrių, o juose – žmonių; 3) atskleisti sukilimo ypatumus ir skirtumus, kovinių veiksmų eigą; 4) nustatyti, kiek sukilėliai partizanai suėmė raudonarmiečių ir sovietinių aktyvistų; 5) nustatyti, kiek žmonių neteko sukilėliai partizanai ir kiek buvo nukauta raudonarmiečių; 6) atsakyti į klausimą, ar galima Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps. sukilėlius partizanus laikyti ne tik laisvės kovotojais,

bet ir žydų genocido vykdytojais. Šis darbas neatspindi galutinių tyrimo rezultatų.

SUKILIMO IŠVAKARĖS

1940–1941 m. antisovietinio pasipriešinimo dalyviai nepriklausomą Lietuvos valstybę ketino atkurti prasidėjus Vokietijos ir SSRS karui – tuo metu mūsų krašte turėjo kilti sukilimas prieš sovietų okupacinę režimą. Karo ir sukilimo išvakarėse nacistinė Vokietija ties vakarine sovietų okupuotos Lietuvos dalimi dislokavo Šiaurės armijų grupės (vadas generolas feldmaršalas Wilhelmas Ritteris von Leebas) karines pajėgas – 18-ąją ir 16-ąją armijas bei 4-ąją tankų grupę¹. Karo išvakarėse Lietuvos teritorija įėjo į Pabaltijo ypatingąją apygardą (vadas gen. plk. Fiodoras Kuznecovas). Apygardai priklausė 8-oji, 11-oji ir 27-oji armijos, kiti kariniai daliniai. Vakarinėje Lietuvos dalyje buvo dislokuota 8-oji armija (vadas gen. mjr. Piotras Sobenikovas), o pasienyje – 105-asis (vadas mjr. Bočiarovas; štabas Kretingoje) ir 106-asis (vadas pplk. L. Golovkinas; štabas Tauragėje) pasienio būriai².

Antisovietinio pogrindžio dalyviai laukė vokiečių ir sovietų karinių pajėgų konflikto, o visa jų veikla buvo skirta pasirengti sukilimui. Rengimasis vyko šiais būdais: 1) buvo kaupiami ginklai; 2) steigiamos pogrindinės organizacijos ir verbuojami nauji žmonės, kurie prasidėjus karui ir sukilimui turėjo būti

apginkluoti ir tapti kovotojais prieš sovietų okupacinę režimą; 3) rengiama ir platinama antiokupacinė literatūra siekiant palaikyti patriotines, kovines gyventojų nuotaikas. Ši veikla rodo, kad procesas buvo kryptingas, kad sukilimui buvo rengiamasi iš anksto. Dėl to pasitaikanti nuomonė, kad karo pradžioje sukilimas prasidėjo ir sukilėlių partizanų būriai formavosi spontaniškai, stichiškai, nėra teisinga.

Lietuvių organizacijos biuro Berlyne 1941 m. kovo 19 d. pranešime rašoma, kad atėjus išsilaisvinimo valandai pagrindiniai nariai, kiti patriotai turi būti organizaciškai pasirengę užimti įvairius objektus³. Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps., kitų Lietuvos vietovių pagrindžio dalyvių kovinei parengčiai buvo svarbios iš Varpėnų dvaro pagrindininkų gaunamos žinios apie karo pradžią. Feliksas Putrius prisiminimuose rašo, kad pirmajame pranešime, kurį gavo Lietuvos pagrindis, buvo nurodyta, jog karas prasidės tarp gegužės 1 ir 10 d. Dėl įvykių Jugoslavijoje karo pradžia buvo nukelta. Antrasis pranešimas Lietuvos pagrindininkus informavo, kad karas prasidės birželio 18–26 d.⁴ Šių pranešimų reikšmė ta, kad jais pagrindininkams buvo nurodyta pradėti rengtis mobilizacijai į karinius junginius, numatyti šių junginių veiksmus prasidėjus karui ir imtis kitų priemonių. Tverų pagrindinės organizacijos vadovas A. Zupkus 1941 m. gegužės mėn. informavo pagrindininką Joną Kuzminską, kad po mėnesio kils Vokietijos ir SSRS karas⁵. Telšiškis kunigas Velavičius birželio 19 d. laiške Varnių vls. Pavandenės k. gyventojui Adomui Jurgeliui rašė, kad „pas mus žada būt sekmadienį balius. Mes vaišinsim. Linkiu ir jums pasivašint.“ Tą pačią dieną, kai A. Jurgelis gavo laišką, iš Kelmės atvyko mokinys Jurgis Matula ir pranešė, kad sekmadienį prasidės karas. Šeštadienio vakarą pagrindininkai, susirinkę prie Sprudės kal-

no, numatė, kokių veiksmų imtis prasidėjus karui⁶. Nevarėnų pagrindinės organizacijos nariai karo pradžios datą sužinojo birželio 21 d. – tai jiems pasakė dviračiu atvykęs Jurgis Petriūnas⁷. Rietavo pagrindininkams karo pradžios data pranešta prieš kelias dienas. Įvyko posėdis, kuriame dalyvavo Juozas Dargis, P. Kaziulis, J. Rupšlaukis, Petrošius (Dargalių k. gyventojas). J. Rupšlaukis su Petrošiumi buvo ką tik atvykę iš Vokietijos ir sakė, kad karas kils birželio 17–18 d., o iki birželio 22 d. – neabejotinai. Pagrindininkai nutarė, kad saugos svarbiausius tiltus, pašalins iš Rietavo bažnyčios bokštų kulkosvaidžius, nutrauks telefono ryšį, trukdys sovietinės kariuomenės judėjimui, suims komunistų vadus⁸.

KRETINGOS APSKRITIS

Vokiečių kariuomenė Kretingos apskritį užėmė per dvi pirmąsias karo dienas: Kretingą, Gargždus, Palangą, Skuodą – birželio 22 d. rytą⁹, Salantus – birželio 23 d. apie 10 val.¹⁰ Tokia karo veiksmų eiga lėmė, kad Kretingos pasipriešinimo dalyviai kūrė komitetus ir aktyvistų štabus, šaukė susirinkimus jau būdami vokiečių kariuomenės užnugaryje. Kretingoje buvo įsteigtas aktyvistų štabas, kurio nariais tapo vienuolis Petras Jonušaitis (tėvas Aloyzas), buvęs Kretingos raj. saugumo policijos viršininkas Pranas Jakys ir kt.¹¹ Pirmosiomis karo dienomis Gargždų pagrindininkai sudarė komitetą, į kurį įėjo buvęs vietos šaulių vadas Petras Lengvinas, Vėžaičių dvaro savininkas Kostas Jašinskas, kunigas Žvirblis, Gargždų malūno savininkas Stončius ir kt. Buvo suformuotas policijos skyrius¹². Salantuose, buvusiame milicijos pastate, birželio 23 d. pagrindžio dalyviai ir kiti asmenys sušaukė susirinkimą, kuriam vadovavo pusk. Antanas Ereminas ir jaun. pusk. Petras Kadys¹³. Skuode

susirinkimas įvyko birželio 25 d. Kunigas L. Jankauskas ragino žmones laikytis tvarkos, į administracinius postus skirti patikimus asmenis. Nutarta paskirti valsčiaus viršaitį, burmistrą (juo tapo Čižauskas) ir policijos viršininką¹⁴. Susirinkimas įvyko ir Skuodo vls. Narvydžių k.¹⁵ Birželio 23 d. susirinkimai įvyko Mosėdyje (vienas iniciatorių – karininkas Edvardas Danilevičius)¹⁶, Kuliuose (vienas iniciatorių – karininkas Vladas Ilginis)¹⁷. Birželio 23 d. Palangoje pagrindininkai įkūrė laikinąjį komitetą, kurio nariais tapo Jonas Bliumas, Naubaras, Mikas Kleinaitis, Panaras, Urniežius, Stasys Jurevičius ir Žliupas¹⁸. Susirinkimų, komitetų, štabų nariai tvirtino, jog sovietų valdžios Lietuvoje nebėra, reikia daryti tvarką, suimti sovietiniam režimui lojalius asmenis. Vietiniai gyventojai buvo kviečiami stoti į sukilėlių partizanų būrius, įrašomi į tokių būrių sąrašus.

Dauguma Kretingos aps. partizanų būrių susiformavo Birželio sukilimo metu, ir tai galima laikyti pagrindininkų sušauktų susirinkimų, įsteigtų laikinųjų komitetų narių ir aktyvistų štabų narių veiklos rezultatu, tačiau būta ir išimčių. Antai Gargždų vls. partizanų būrys veikė jau ankstyvą sekmadienio rytą, kai Vokietijos ir Sovietų Sąjungos kariuomenių kariniai veiksmai buvo vos prasidėję, kai Gargždų laikinasis komitetas dar nebuvo įsteigtas. Tikėtina, kad išimčių buvo ir daugiau. Kretingos partizanų būriui greičiausiai vadovavo P. Jakys, Gargždų – Ildefonsas Lukauskas¹⁹, Mosėdžio – buvęs karininkas E. Danilevičius²⁰, Kulių (apie 18 vyrų)²¹, – Vladas Ilginis, Plungės (apie 40 vyrų) – Vladas Barauskas ir Bronius Avižonis²², Platelių vls. Notėnų k. – Pranas Lenksas²³, Kartenos – Čiuplys²⁴, Skuodo (apie 30 vyrų) – Kostas Vasaris²⁵, Skuodo vls. Narvydžių k. – Viktoras Stankūnas²⁶, Skuodo vls. Kaukolių k. – Jonas Budrys²⁷, Skuodo vls. Alek-

sandrijos k. – Algirdas Kauneckas ir buvęs Šaulių sąjungos narys Mykolas Vitkus²⁸, Skuodo vls. Lenkimų mstl. (10–12 vyrų) – Stasys Žukas²⁹, Endriejavo vls. – Augustas Pošys³⁰, Salantų (ne mažiau kaip 30 partizanų) – jaun. ltn. Ciprijonas Skridaila³¹. Palangos sukilėlių būriui (140–150 žmonių) vadovavo Juozas Adomaitis, Palangos vls. Šventosios mstl. veikė 25–30 partizanų grupė (vado nustatyti nepavyko)³². Partizanai steigė štabus, partizanų būriai buvo vadunami Tautos darbo apsaugos (toliau – TDA) būriais, sukilėliai ryšėjo baltus raiščius su užrašu TDA³³. Apskrityje veikė ne mažiau kaip 16 sukilėlių partizanų būrių. Sukilėlių skaičius atskiruose būriuose svyruoja nuo 11 iki 145. Vidurkis – 78 asmenys viename būryje. Tuo remiantis, galima daryti prielaidą, kad visuose 16 Kretingos aps. būrių galėjo būti apie 1248 sukilėlius partizanus. Dalį ginklų apskrities sukilėliai įsigijo prieš karą, kitus – nuginklavę raudonarmiečius ir iš jų paliktų karinių sandėlių. Platelių vls. sukilėliai ginklų įsigijo iš Šateikių k. buvusio raudonarmiečių karinio sandėlio³⁴, Kulių vls. partizanai – iš ten buvusio raudonarmiečių sandėlio³⁵. Archyviniai duomenys rodo, kad Kretingos aps. sukilėliai partizanai, karinės valdžios organai pirmosiomis sukilimo dienomis paėmė valdžią į savo rankas, kėlė miesteliuose lietuviškas trispalves vėliavas, organizavo įvairių objektų apsaugą, pradėjo persekioti su sovietų okupaciniu režimu bendradarbiavusius asmenis ir užfrontėje likusius raudonarmiečius.

Dauguma Kretingos aps. partizanų būrių sukilimo metu veikė vokiečių kariuomenės užnugaryje. Išimtis – Gargždų partizanai, kurie apšaudė raudonarmiečius šiems kaunantis su vokiečių kareiviais. Tikėtina, kad išimčių būta ir daugiau. Gargžduose prieš karą buvo įsikūrusi 105-ojo pasienio būrio 2-oji komendantūra (vadovavo kpt.

P. Redčėnka). 1941 m. birželio 22-osios naktį štabe budėjusiam P. Redčėnkai atbėgęs karys pranešė, kad 7-ojoje užkardoje (netoli Gargždų, link Vėžaičių, dešiniajame Minijos krante) nukauti keli sargybinių būriai. 7-osios užkardos ruože grupė vokiečių kareivių perėjo sieną ir 4 val. ryto netikėtai puolė Gargždus iš Vėžaičių pusės, atkirsdama sovietų pasieniečiams kelius atsitraukti. Komendantas P. Redčėnka su grupele karių traukėsi per Gargždų parką. Nuo Minijos upės pusės juos pasitiko vokiečiai. Visi sovietų kariai žuvo. Sunkiai sužeistas P. Redčėnka pateko vokiečiams į nelaisvę ir buvo išvežtas į Klaipėdą. Komendantūros štabo viršininkas vyr. lt. S. Fominas kovėsi štabo pastate, sudegino ten komendantūros dokumentus ir netrukus žuvo. Taigi visi 7-osios užkardos pasieniečiai buvo nukauti³⁶. Lietuvos spauda 1973 m. rašė, kad Gargždų kapinėse lietuvių „buržuaziniai nacionalistai“, iš anksto susitarę su vokiečiais, surengė sovietų kariams pasalas. Tie, kurie mėgino trauktis per kapines ir šoko per mūrinę sieną, buvo nušauti³⁷. Matyt, vadinamieji „buržuaziniai nacionalistai“ iš tiesų buvo I. Lukausko vadovaujami sukilėliai partizanai.

Birželio sukilimo Lietuvoje metu Kretingos aps. partizanai suiminėjo užfrontėje likusius pavienius raudonarmiečius, jų grupes. Plateliuose partizanai Petras Gadeikis, Budrys, Grišmanauskas ir kiti ties Laumalinkos k. suėmė 4 raudonarmiečius, kuriuos perdavė Kretingos policijai³⁸. Mosėdžio vls. partizanai kartu su vokiečių kariais ties Nevocių k. sunaikino raudonarmiečių karių grupę, 8 kariai paimti į nelaisvę³⁹. Skuodo vls. Narvydžių k. partizanai sulaukė 15–17 rusų karių⁴⁰, ties Aleksandrijos k. nuginklavo 2, ties Klaišių k. – 5 raudonarmiečius⁴¹. Per raudonarmiečių grupių paieškas kilo incidentų su vokiečių kariais. Antai Mosėdžio sukilėliai 1941 m. birželio 28 d.

vykdami į Darbėnus apšaudė asmenį, kurį palaikė raudonarmiečiu. Paaikšėjo, kad tai vokiečių kareivis. Jam buvo peršauta milinė. Kitą dieną į Mosėdžio partizanų štabą atvyko dviejų karininkų vadovaujamas vokiečių kareivių būrys. Partizanai buvo apieškoti, iš jų atimti ginklai, jiems grasinta. Incidentą pavyko užglaistyti, o vokiečiai, palikę partizanų štabe savo karių ir leitenantą, kuriam buvo pavesta prižiūrėti partizanų veiklą, išvažiavo⁴². Turimi duomenys leidžia teigti, kad Kretingos sukilėliai užfrontėje suėmė ne mažiau kaip 35 raudonarmiečius.

Vokiečių kariuomenės užnugaryje liko ir didesnių sovietinių karinių dalinių. Nepriklausomos Lietuvos spauda rašė, kad 1941 m. birželio pabaigoje–liepos pradžioje Skuode ir jo apylinkėse šeimininkavusius vokiečius puolė netoliese Latvijos miškuose buvę rusų kareiviai, mėginantys prasiveržti į rytus. Tada gatvėje prie Skuodo bažnyčios nemažai raudonarmiečių žuvo, sudegė jų automobilis. Latvijos miškuose buvo likę ir daugiau rusų, kurie atskirais būriais mėgino pralaužti apsupties lanką ir kitose vietose⁴³. Kariniuose veiksmuose dalyvavo ir Skuodo sukilėliai. Buvę partizanai, kiti asmenys kalbėjo, kad iš pradžių raudonarmiečiai iš Skuodo pasitraukė, o vėliau įsiveržė į jį iš Liepojos pusės. Skuode raudonarmiečiai pasirodė apie birželio 29 d. Vokiečių kariai kartu su K. Vasario vadovaujama partizanais stoji į mūšį. Vykstant koviniams veiksams užsidedė miestas, vietos gyventojai slėpėsi malūne netoli upelio. Per susišaudymą vokiečiai vos nenukovė partizano A. Meidaus, vilkinčio pasieniečio uniformą (pasieniečiu jis dirbo tiek nepriklausomybės laikais, tiek sovietmečiu) ir palaikyto raudonarmiečiu. Žuvusiųjų buvo abiejose konflikto pusėse⁴⁴.

Per sukilimą Skuodo vls. žuvo buvęs Lietuvos kariuomenės 1-ojo husarų pulko kulkosvaidžių eskadrono vadas, grafo Alek-

sandro Tiškevičiaus sūnus ltn. Kazimieras Tiškevičius. Jis sunkvežimiu vežė sužeistus sukilėlius į Skuodo ligoninę. Vokiečiai sunkvežimį palaikė sovietų karine transporto priemone ir apšaudė iš prieštankinio pabūklo. Visi važiuosieji žuvo. Kitais duomenimis, prie Apšės upės budėję vokiečių kariai pastebėjo nuo Skuodo pusės artėjant rusišką sunkvežimį. Jam neprivažiaus Jonaičių sodybos dešinėje žvyrkelio pusėje, vokiečiai pradėjo šaudyti. Mašina sustojo. Iš jos iškeltomis rankomis iššokęs vairuotojas buvo nušautas. Tada iš kabinos su balta vėliavėle išlipo grafas K. Tiškevičius, kurį vokiečiai taip pat nušovė. Vairuotojas sukniubo kairiame kelkraštyje, grafas – dešiniame. Sunkvežimio kėbule vokiečiai aptiko du jaunus vyrus, vieną iš jų mokytoją. Tai buvo Ylakių sukilėliai, susižaloję neatsargiai elgdamiesi su kulkosvaidžiu. Jūs abu grafas su vairuotoju vežė į Liepojos ligoninę. Netrukus buvo atgabenti karstai ir nušautieji palaidoti Narvydžių k. kapinėse. Po keleto mėnesių atvykę K. Tiškevičiaus artimieji žuvusiojo palaikus pervežė į Kretingą ir palaidojo šeimos koplyčioje greta senelių Juozapo ir Sofijos Tiškevičių bei Marijos Tiškevičiūtės⁴⁵. Pasak A. Gražiūno, K. Tiškevičius vadovavo sukilėlių daliniui, kuris birželio 24 d. kovėsi su raudonarmiečiais Skuodo vls. Narvydžių k. apylinkėse, ir iš ten vežė sužeistuosius į ligoninę⁴⁶. Žurnalisto J. Vyšniausko žiniomis, K. Tiškevičius vadovavo Židikų apylinkėse veikusiam partizanų sukilėlių būriui⁴⁷. Straipsnio autoriui nepavyko rasti tai patvirtinančių duomenų. Narvydžių k. apylinkėse veikė V. Stankūno vadovaujamas sukilėlių būrys, bet žinių, kad K. Tiškevičius su šiais partizanais turėjo ryšių, nerasta. Autorius nustatė, kad Mažeikių aps. Židikų vls. veikusiems sukilėlių būriams vadovavo Klemas Alšauskas, Henrikas Adamkavičius, Stasys Baipšys ir Steponas Kenstavičius. Žinių, kad Židikų vls. buvo

partizanų būrys, kuriam vadovavo K. Tiškevičius, nerasta. Židikų partizanų būrio veiklos aprašyme K. Tiškevičius minimas žuvusių valsčiaus partizanų sąrašė⁴⁸. Židikų partizanai padėjo Ylakių partizanams⁴⁹, tad tikėtina, kad K. Tiškevičius veikė kartu su Židikų partizanais ir galėjo vežti sužeistus Ylakių sukilėlius į ligoninę.

Lietuvių organizacijos biuro Berlyne 1941 m. kovo 19 d. pranešime rašoma, kad sukilimo metu partizanai turi paimti valdžią į savo rankas, o vietinius komunistus ir išdavikus – suimti⁵⁰. Vokiečių okupacinės valdžios įstaigoms buvo įsakyta okupuotuose Rytų Europos kraštuose karinės administracijos laikotarpiu persekioti rusų, žydų ir kitų tautybių komunistus, komjaunuolius, sovietinius pareigūnus ir kitus asmenis, galinčius aktyviai pasipriešinti režimui. Sunaikinti šių asmenų grupes buvo viena nacių administracijos užduočių rengiantis pereiti prie civilinio valdymo⁵¹. Dėl šios priežasties vokiečiams buvo naudingas sukilimo dalyvių priešiškusumas sovietiniams aktyvistams ir komunistams. Archyviniai duomenys rodo, kad sovietinius aktyvistus partizanai pradėjo suiminėti dar sukilimui vykstant, tai buvo daroma ir po jo. Deja, ne visada įmanoma nustatyti tikslias sovietinių aktyvistų suėmimo datas, ne visada aišku, ar jie suimti sukilimo metu, ar po jo, kai partizanai sukilėlių funkcijos jau nebeatliko. Sukilimui Kretingos aps. būdinga, kad čia sovietiniai aktyvistai neturėjo galimybių smarkiau pasipriešinti sukilėliams partizanams, nes jų rėmėjai raudonarmiečiai buvo labai greitai išstumti. Sovietiniai pareigūnai ir sovietų valdžios šalininkai suskubo trauktis jau pirmąją karo dieną. Buvęs Kretingos milicininkas Jonas Armonas prisimena 1941 m. birželio 22 d. kartu su kitais milicininkais budėjęs. Virš Kretingos ėmus skraidyti vokiečių lėktuvams jis kartu su kitais puolė į ginklų sandėlį ketindamas

priešintis. Tačiau miestas jau buvo užimtas vokiečių, ir J. Armonas kartu su sovietų valdžios šalininkais pasitraukė iš Kretingos⁵². Salantų gyventojai šaipėsi iš bėgančių sovietinių valdininkų. Milicininkai suėmė Aleksą Smilkį, Vytautą Paulauską ir kitus, bet traukdamiesi iš miestelio paleido⁵³. Grūšlaukės partizanai Vaičiai peršovė besitraukiantį kriminalinio skyriaus viršininko pavaduotoją Joną Vainorą, kuris vėliau buvo gydomas Mažeikių ligoninėje⁵⁴.

Kretingos aktyvistų štabo narys P. Jakys jau pirmąją karo dieną su vietiniais Lietuvių aktyvistų fronto (toliau – LAF) štabo nariais pradėjo sudarinėti komunistų, komjaunuolių ir sovietinių aktyvistų sąrašus, kuriuos perdavė gestapui ir Kretingos vokiečių karo komendantui⁵⁵. 1941 m. birželio 23 d. mieste pasirodė karo komendanto skelbimai. Visiems 14–60 m. amžiaus gyventojams vyrams buvo įsakyta birželio 24 d. 10 val. susirinkti turgaus aikštėje. Neatvykusiems buvo grasinama karo meto įstatymų bausmėmis. Kitą dieną turgaus aikštėje susirinko keli šimtai žmonių, kurie buvo išrikiuoti į eiles po keturis. Juos apsupo vokiečiai ir sukilėlių būrio nariai. Vokiečių komendantas pasakė kalbą, raginančią vietos gyventojus vykdyti vokiečių nurodymus, laikytis tvarkos ir kovoti su komunistais. Netrukus komendantas įsakė komunistams ir komjaunuoliams išeiti į priekį. Dalis sovietų valdžios aktyvistų į priekį išėjo patys, kitus padėjo išvesti Kretingos partizanai. Buvo išvesti Zacharovas, buvęs vykdomojo komiteto Komunalinio ūkio skyriaus vedėjas, vykdomojo komiteto pirminės partinės organizacijos narys, milicininkas Alfonsas Žilius, Adomas Perkumas, agronomas Slavinskas ir kt., iš viso 100–120 asmenų. Nuo visų buvo atskirti ir žydai. Sovietų valdžios aktyvistai kartu su žydais buvo suvaryti į skervelį, atitvertą metaline tvora. Ten juos saugojo vokiečių kariai. Kiti asmenys iš turgaus aikštės buvo

paleisti. Iš viso atskirti ir po tris išrikiuoti 189 įvairių tautybių žmonės. Iš suimtųjų buvo tyčiojama, o vakare jie visi nuvaryti į grafo A. Tiškevičiaus dvaro patalpas ir ten uždaryti⁵⁶. Kitą dieną, t. y. 1941 m. birželio 25-ąją, suimtus sovietų valdžios aktyvistus ir žydus vokiečiai (30–40 kareivių) miesto aikštėje susodino į sunkvežimius ir išvežė į Kvecių miškelį (apie 3 km nuo Kretingos). Ten daliai žydų buvo įduoti kastuvai ir liepta išsikasti duobę. Kiek vėliau atvyko P. Jakys ir aukšto rango vokiečių karininkas. Prie iškastos duobės buvo surengtas karo lauko teismas. Jo metu apklausti sovietų valdžios aktyvistai. Apie 20 asmenų buvo paleista, o kiti sušaudyti. Tarp sušaudytųjų buvo Kretingos vls. vykdomojo komiteto pirmininkas Padleckas, Jeronimas Galdikas, advokatas Šmučkovičius, gydytojas Karlinskas, Mendalovičius su dviem sūnumis, Izrailovičius su sūnumis ir kt.⁵⁷ Remiantis turimais duomenimis, darytina išvada, kad Kretingoje sukilėliai, bendradarbiaudami su vokiečiais, suėmė 189 sovietų valdžios aktyvistus – lietuvių, žydų ir rusų tautybės žmones. Archyviniai duomenys rodo, kad Kretingos aps. partizanai suėmė Kartenoje daugiau kaip 5⁵⁸, Endriejave apie 40⁵⁹, Gargžduose 9⁶⁰, Palangoje – daugiau kaip 5⁶¹, Kuliuose – daugiau kaip 3⁶² ir Salantuose apie 40⁶³ sovietinių aktyvistų – iš viso daugiau kaip 102 asmenis. Vadinasi, Kretingos aps. sukilėliai sukilimo metu ir po jo kartu su vokiečiais ar jiems nedalyvaujant suėmė daugiau kaip 291 lietuvių, žydų ir rusų tautybės asmenį, įtariamą bendradarbiavus su sovietiniu režimu.

MAŽEIKIŲ APSKRITIS

Mažeikių apskritį vokiečių kariuomenė okupavo keliomis dienomis vėliau nei Kretingos. Kai kur vokiečių kariai atvyko gana

vėlai, pavyzdžiui, pačiuose Mažeikiuose jie pasirodė tik liepos 3 d.⁶⁴ Mažeikių aps., kitaip nei Kretingos aps., sukilėlių būriai buvo formuojami karo pradžioje, dar iki ateinant vokiečių kariuomenei. Mažeikių partizanų būriui vadovavo kpt. Kazys Butkus⁶⁵, Mažeikių vls. Leckavos mstl. – Stasys Jankūnas⁶⁶, Akmenės – kpt. Izidorius Jatulis, Akmenės stoties partizanų būriui – buvęs stoties viršininkas rusas Adomas Volkovas⁶⁷, Akmenės vls. Klykolių mstl. – Liudas Belskis⁶⁸, Akmenės vls. (konkreiti vietovė neaiški) – Juozas Švažys⁶⁹, Vegerių (daugiau kaip 20 vyrų) – buvęs valsčiaus policijos nuovados viršininkas Jonas Juška⁷⁰, Sedos – Antanas Stancikas⁷¹, Sedos vls. Barstyčių mstl. (apie 40 vyrų) – Liudas Benikauskas (jo pavaduotojas – Antanas Ramanauskas)⁷², Židikų mstl. – Klemas Alšauskas⁷³, Židikų vls. Lūšės mstl. – Henrikas Adamkavičius⁷⁴, Židikų vls. Renavo mstl. – buvęs kariuomenės lakūnas Stasys Baipšys⁷⁵, Židikų vls. Dapšių k. – Steponas Kenstavičius⁷⁶, Ylakių mstl. (apie 100 vyrų) – kpt. Pranas Petrauskas, Ylakių vls. Vaičiaių k. (apie 60 vyrų) – kunigas Antanas Viskantas⁷⁷, Ylakių vls. Trumplaukės k. (30–40 vyrų) – Stasys Malakauskas⁷⁸, Ylakių vls. Vabalių k. – ats. jaun. ltn. Juozas Operavičius⁷⁹, Tirkšlių mstl. – pašto viršininkas Antanas Markūnas⁸⁰, Tirkšlių vls. Žemalės k. – buvęs vietos šaulių būrio vadas Stasys Laurikėtis⁸¹, Viekšnių mstl. – kpt. Juozas Mačys⁸². Sukilėlių partizanų būriai taip pat veikė Sedos vls. Ketūnų ir Rubikų k., Tirkšlių vls. Pievėnų k. ir Laižuvos vls. Šių būrių vadų straipsnio autoriui nustatyti nepavyko. Židikų vls. Lūšės k., Sedoje ir Tirkšlių vls. Pievėnų k. sukilėlių partizanų būriai pradėti kurti dar prieš karą⁸³. Iš viso veikė ne mažiau kaip 23 sukilėlių partizanų būriai. Turimais duomenimis, sukilėlių partizanų skaičius būriuose svyravo nuo 20 iki 100. Vidurkis – 60 vyrų viename būryje. Tuo remiantis, darytina prielaida,

kad visuose 23 Mažeikių aps. būriuose galėjo būti apie 1380 sukilėlių partizanų.

Iš Mažeikių miesto sovietų kariai su šeimomis pradėjo trauktis birželio 22 d. Sunkvežimiais jie vyko Latvijos sienos link. Iš miesto pasitraukė ir kariuomenės štabas, palikdamas su visais daiktais raštinę, aerodrome liko stovėti apie 50 lėktuvų, kuriuos birželio 23 d. rytą sunaikino vokiečių aviacija. Kartu su kariais išvyko ir daugelis sovietinių aktyvistų⁸⁴. Vietiniai komunistų partijos pareigūnai birželio 22–23 d. raudonarmiečių ginklais apginklavo patikimus žmones – 150–200 asmenų. Ginkluotų partizanų Mažeikiuose buvo tik 10⁸⁵. Nepasirodžius vokiečių kariuomenei, komunistų partijos vadai, milicininkai ir jų pagalbininkai birželio 24 d. 18 ar 19 val. 18 sunkvežimių sugrįžo į Mažeikius ir ėmėsi represijų prieš antisovietiška nusiteikusius asmenis. Tą dieną jie nužudė Mažeikių viešosios bibliotekos vedėją Joaną Gruzdaite-Širvinskienę, peršovė kepėją, buvusį Šaulių sąjungos narį Igną Tinterį (birželio 26 d. mirė), kuris karo pradžioje Vytauto gatvėje iškėlė trispalvę vėliavą. Buvo peršauta ir I. Tinterio žmona Marcelė, norėjusi apginti nuo žudikų savo vyrą (birželio 27 d. ligoninėje mirė). Apie 23 val. sovietiniai aktyvistai iš Mažeikių išvyko Viekšnių link, išsiveždami keliolika žmonių. Ties Krakių k. pamiške automobiliai sustojo, sovietų valdžios aktyvistai išlaipino suimtuosius ir įsakė jiems bėgti. Į bėgančius žmones žudikai šaudė iš mašinos. Vienam suimtųjų pavyko pabėgti. Birželio 25 d. sovietiniai aktyvistai sugrįžo dar kartą⁸⁶. Sukilėliai užėmė Mažeikius birželio 30 d. naktį. Jie pradėjo kontroliuoti geležinkelio stotį, paštą, telefoną ir komunistų partijos patalpas. Partizanai budėjo ir saugojo miestą, naktį Vytauto aikštėje prie stoties iškėlė tautinę vėliavą⁸⁷. Mažeikių vls. Leckavos mstl. sukilėliai partizanai dalyvavo koviniuose veiksmuose Lietuvoje, be to,

suteikė pagalbą Latvijos partizanams. Lekavos partizanai per susirėmimus neteko 1 žmogaus⁸⁸.

Akmenėje birželio 23 d. ginkluoti sovietiniai aktyvistai patruliavo gatvėse ir suimnėjo vietos gyventojus. Netrukus prasidėjo susirėmimai su partizanais. Sovietiniai aktyvistai, neatlaikę partizanų spaudimo, iš miesto pasitraukė. Sukilėliai pradėjo kontroliuoti paštą, milicijos pastatą, paleido iš areštinės kalinius⁸⁹. Partizanai veikė ir Akmenės apylinkėse. Mažeikių aps. sovietiniai aktyvistai kartu su raudonarmiečiais traukėsi Akmenės–Vegerių keliu. Sukilėliai rengė pasalas ir šaudė į bėglius⁹⁰. Birželio 24 d. Akmenės turgaus aikštėje partizanai, dalyvaujant vietos žmonėms, iškėlė trispalvę⁹¹. Netrukus sugrįžo sovietiniai aktyvistai. Buvęs pasienio milicijos Klykolių mstl. 21 raj. sargybos viršininkas seržantas Kazys Šiaulys prisiminimuose rašo, kad jis kartu su kitais milicininkais (apie 70 asmenų) atvyko į miestelį. Į juos buvo šaudoma pro langus ir iš už kampų. Apsupę miestelį, milicininkai suėmė A. Smetonos laikų viršaitį ir jį su keletu bendradarbių sušaudė⁹². Buvęs partizanas Juozas Gegužė prisimena, kad jiems stigo ginklų, ir grįžus sovietiniams aktyvistams žmonės bėgo iš miestelio⁹³. Buvęs sovietinis aktyvistas V. Kulbokas atsiminimuose rašo, kad milicininkai suėmė 3 vietos ūkininkus, kurių vienas buvo naujasis viršaitis, ir po kvotos sušaudė. Partizanai tuo metu buvo ginkluoti tik senais pistoletais. Birželio 25 d. sovietiniai aktyvistai išvyko⁹⁴. Birželio 26 d. į Akmenės stotį užklydo 2 raudonarmiečiai. A. Volkovas ir jo vadovaujami sukilėliai iš vieno jų atėmė šautuvą, o antrąjį, mėginusį pabėgti, nušovė. Birželio 27 d. A. Volkovas su kitais partizanais sužinojo, kad Papilės keliu važiuoja vežimas su sužeistu karininku, o šalia jo eina 6 ar 7 šautuvais ir automatais ginkluoti raudonarmiečiai. Partizanai nu-

bėgo į netoliese augantį beržyną ir surengė pasalą. Raudonarmiečiams priartėjus, buvo atidengta ugnis. Arklys pasibaidė, ir vežimas su sužeistu karininku atsidūrė vieno Akmenės gyventojų kieme. Raudonarmiečiai leidosi bėgti į rugių lauką, ten partizanai juos apsupo, suėmė ir atėmė ginklus⁹⁵. Akmenės vls. Klykolių mstl. sovietiniai aktyvistai karo pradžioje būrėsi į grupes ir gaudė pasipriešinimo dalyvius. Aktyvistus rėmė sovietinės armijos kariai. Birželio 23 d. per Klykolius vykę 2 milicininkai ir 3 aktyvistai ties Jono Dijoko namais pateko į pasalą. Per susišaudymą niekas nenukentėjo⁹⁶. Akmenės būrio veiklos aprašyme nurodoma, kad Akmenės sukilėliai neteko 3 kovotojų⁹⁷.

Dar iki ateinant vokiečių kariuomenei J. Juškos vadovaujami sukilėliai užėmė Mažeikių aps. Vegerių miestelį, pradėjo eiti jame sargybą, suėmė vietinius sovietų valdžios aktyvistus (daugiau kaip 4 asmenis)⁹⁸. K. Šiaulys atsiminimuose rašo, kad jis su milicininkais birželio 26 d. buvo atvykęs į Vegerius⁹⁹. Tikėtina, kad milicininkai norėjo padėti sovietų valdžios aktyvistams susigrąžinti pozicijas, kad galėjo būti imtasi karinių veiksmų prieš sukilėlius. Žinių, ar sovietų aktyvistams buvo pavykę atgauti pozicijas, nerasta.

Mažeikių aps. Sedos mstl. sukilėliai partizanai valdžią į savo rankas paėmė pirmąją karo dieną, tuomet įvyko ir susidūrimas su raudonarmiečiais. Trys Ylakių vieškeliu važiuoję sunkvežimiai su raudonarmiečiais norėjo įsiveržti į Sedą. Įvyko 12 val. trukęs susišaudymas. Raudonarmiečiai patyrė nuostolių. Sukilėliai nenukentėjo¹⁰⁰. Birželio 23 d. prie kelio į Žemaičių Kalvariją sargyboje stovintis partizanas pastebėjo artinantis automobilį su raudonarmiečiais ir pranešė apie tai štabui. Tuo metu grupė raudonarmiečių artėjo ir iš Židikų pusės. Keletą valandų vyko susišaudymas. Pristigę šovinių, partizanai ir štabas pasitraukė į

mišką¹⁰¹. Sedoje raudonarmiečiai išlaisvino partizanų suimtus sovietinius aktyvistus¹⁰². Sedos komunistai, komjaunuoliai ir raudonarmiečiai ėmė persekioti vietos patriotus. Nužudyta 16 žmonių¹⁰³. Sedos vls. Barstyčių mstl. aikštėje prie bažnyčios pirmąją karo dieną įvyko mitingas. Partizanas Albertas Jablonskis kalbėjo apie prasidėjusį karą, apie būtinybę stoti į partizanų būrius, suimnėti sovietų valdžios aktyvistus. Aikštėje buvo iškabinta lietuviška trispalvė vėliava. L. Benikausko vadovaujamas partizanų būrys veikė jau pirmąją karo dieną. Štabas įsikūrė buvusiose pašto patalpose. Iš pradžių būrys turėjo 5 medžioklinius šautuvus ir 4 revolverius. Birželio 25 d. įvyko pirmas susirėmimas su raudonarmiečiais, suimtas 1 politinis vadovas ir 3 kareiviai. Įsigyta geresnių ginklų. Antras susirėmimas įvyko Padedimės k. Čia 1 raudonarmietis buvo peršautas, o 3 sovietų kariai, metę ginklus, spėjo pasprukti į mišką. Geldėnų k. partizanų grandis birželio 26 d. sekė 3 jūrininkus. Šie užėjo pas ūkininką Duonėlą ir paprašė valgyti. Kambaryje jie buvo užpulti ir nuginkluoti¹⁰⁴. Birželio 26 d. vakare gauta žinių, kad Barstyčių link artinasi kulkosvaidžiais ginkluoti raudonarmiečių būriai. Sukilėliai ketino juos apšaudyti, išblaškyti ir įsigyti ginklų. Kiek toliau nuo miestelio partizanai buvo išardę tiltus, medžiais užvertę kelius. Raudonarmiečiai, susidūrę su šiomis kliūtimis, pasuko kitur, ir kautynės neįvyko. Tai lėmė, kad Barstyčiai, Žemaičių Kalvarija ir tolimesnės apylinkės išvengė raudonarmiečių puolimo. Barstyčių sukilėliai nuo pirmųjų karo dienų persekiojo komunistus, sovietinių įstaigų pareigūnus. Iš viso suimti 33 asmenys¹⁰⁵. Sedos ir Barstyčių partizanų būrių veiklos aprašymuose teigiama, kad sukilėlių niekas nežuvo¹⁰⁶.

Viekšniuose sukilėliai partizanai birželio 23 d. užėmė visas įstaigas ir sargybos postus¹⁰⁷. Tą pačią dieną apie 18 val. į mies-

telį atvyko 3 raudonarmiečių sunkvežimiai, su raudonarmiečiais buvo ir pabėgusių vietos komunistų. Sukilėlis Jonas Pranauskas (buvęs vachmistras), ginkluotas pistoletu, vienoje miestelio gatvių susidūrė su 3 raudonarmiečiais. Vieną jų nušovė, kitus 2 sužeidė ir atėmė 2 šautuvus. Pats liko nesužeistas. Po šio įvykio raudonarmiečiai ir komunistai iš miestelio pasišalino¹⁰⁸. Birželio 24 d. partizanai susišaudė su 9 čekistais, kurie važiavo į Maigus susidoroti su partizanais¹⁰⁹. Birželio 26 d. sovietų dalinys Plugų k. įsirengė apkasą ir nukreipė patrankas Maigų k. link. Partizanai apie tai sužinojo iš vietos gyventojų ir nutarė įveikti rusus gudrumu. Mokytojas A. Zapkus, pasitelkęs vokiškai mokantį asmenį, išėjo ties Maigais į vieškelį ir pradėjo klausinėti pravažiuojančių ūkininkų, kur yra rusai. Ūkininkai, išgirdę kalbant vokiškai (mokytojas A. Zapkus vertė į lietuvių kalbą), pradėjo klausinėti, ar nėra netoliese vokiečių desanto. Jiems buvo atsakyta, kad apylinkėje nuleistas vokiečių desantas. Netrukus žinios apie „desantą“ pasiekė Viekšnius, Papilę ir sovietų karius apkase. Sutemus partizanai puolė prieš pozicijas, atidengė ugnį ir sovietų kariai atsitraukė¹¹⁰. Birželio 27 d. Tryškių–Telšių vieškeliu vyko raudonarmiečiai. Partizanai išskubėjo jų pasitikti. Per susišaudymą 1 raudonarmietis buvo nukautas, 2 sunkiai sužeisti, o kiti pabėgo. Partizanams atiteko 2 šautuvai ir daug šovinių. Raudonarmiečiai, paskubom bėgdami, paliko ir savo sužeistuosius, kuriuos teko gabenti į ligoninę¹¹¹. 1941 m. birželio 28 d. sukilėliai partizanai užėmė Viekšnius¹¹². Iš 18 kariškių buvo sudarytas ekspedicinis būrys, kuris persekiojo komunistus, raudonarmiečius, atliko kitas užduotis. Būrys veikė iki liepos 3 d. popietės, kada į Viekšnius atvyko vokiečių karinis dalinys¹¹³. Sukilimo metu buvo nužudytas partizanas Kazys Dargis – apie 50 m. amžiaus tarnautojas iš Viekšnių¹¹⁴.

Mažeikių aps. Židikų vls. kariniai veiksmai tarp sukilėlių partizanų ir raudonarmiečių prasidėjo pirmąją karo dieną. Archyviniai duomenys leidžia manyti, kad tą dieną Židikų sukilėliai perėmė iš sovietinių aktyvistų valdžią. Židikų mstl. partizanų būrio veiklos aprašyme teigiama, kad pirmąją karo dieną partizanai turėjo 1 šautuvą ir 1 pistoletą¹¹⁵. Birželio 22 d. K. Alšausko būrio sukilėliai partizanai pastebėjo nuo Ylakių į Židikus einančius 11–12 raudonarmiečių. Ties bažnyčia buvo surengta pasala, partizanai raudonarmiečius suėmė ir nuginklavo. Atimta 11–12 šautuvų. Suimtieji vėliau buvo išvežti į Mažeikius. Taip pat esama duomenų, kad incidento metu 2 raudonarmiečiai buvo nušauti¹¹⁶. Šiuos duomenis sugretinus, darytina išvada, kad buvo suimti 9 ir nukauti 2 raudonarmiečiai. Birželio 23 d. sukilėlių štabo žvalgas pranešė, kad iš Vainiuodės (Latvija) Židikų link važiuoja sunkvežimiai su kareiviais. 20–25 sukilėlių grupė ties bažnyčia surengė pasalą. Pasirodžius sunkvežimiui, partizanas Želvys išėjo į kelią ir iškėlė į viršų ranką, duodamas ženklą sustoti. Tačiau mašina toliau važiavo į priekį ir atsідūrė ties pasala. Sunkvežimyje buvę kareiviai, pamatę sukilėlius, ėmė mėtyti granatas. Sukilėliai traukdami į priedangą atidengė ugnį į mašiną ir kareivius. Buvo nušautas vairuotojas, mašina tapo nevaldoma, nudaužė telegrafo stulpą ir rėžėsi į namą. Netrukus partizanai suėmė raudonarmiečius, atėmė iš jų šautuvus, pistoletus ir keletą granatų. Vienais duomenimis, per susišaudymą žuvo 3, kitais, – 5 raudonarmiečiai¹¹⁷. Duomenis sugretinus, galima daryti išvadą, kad žuvo 4 raudonarmiečiai. Birželio 25 d. sukilėliai partizanai ties bažnyčia vėl surengė pasalą ir apšaudė sunkvežimiu vykusius raudonarmiečius. Žuvo visi 4 važiavę kariai. Mašinoje rasta ginklų¹¹⁸. Židikų vls. Renavo mstl. apylinkėse S. Baipšio vadovaujami partizanai pastebėjo 8 ka-

reivių grupę, kuri mėgino iš Luobos miško patekti į mišką, esantį už Renavo. Pamatę partizanus, raudonarmiečiai atidengė ugnį, tačiau buvo apsupti ir sunaikinti¹¹⁹. Židikų vls. Dapšių k. partizanai, vadovaujami S. Kenstavičiaus, Dapšių k. apylinkėse, ties tiltu per Varduvo upę, sulaukė 7 raudonarmiečius¹²⁰.

Židikų vls. Lūšės k. partizanai birželio 24 d. 9 val. sužinojo, kad iš Mažeikių į Liepoją vyksta karinis traukinys, ir nutarė jį nuversti nuo bėgių. Lūšės partizanai paprašė K. Alšausko partizanų būrio pagalbos. Atvykus pagalbai, Lūšės geležinkelininkui, sukilėliui Mykolui Steponavičiui K. Alšauskas įsakė pusės kilometro atstumu nuo Lūšės stoties Priekulės link išardyti bėgius. Jis ir keletas darbininkų, nuvykę į nurodytą vietą, pradėjo atsukinėti sandūrų varžtus ir traukti bėgvines. Partizanai, pasislėpę miške šalia stoties, surengė pasalą. Darbo baigti nespėta – atvyko traukinys, sudarytas iš garvežio ir dviejų vagonų, su raudonarmiečių kariais ir karininkais. Traukinys sustojo Lūšės stotyje, raudonarmiečiai išlipo iš vagonų, nukabino sukilėlių iškeltą trispalvę vėliavą, suėmė partizaną V. Dubicką ir stoties viršininką Vincą Blažaitį. Suimtieji buvo įsodinti į traukinį, kuris netrukus pajudėjo Liepojos link. Dar neprivažiavę Priekulės stoties, raudonarmiečiai sužinojo apie žygiuojančius vokiečius ir įsakė mašinistui skubiai važiuoti atgal į Mažeikius. Netrukus M. Steponavičius su darbininkais atlenkė bėgius į šonus maždaug 20 centimetrų. Po to jie dar išardė kelią maždaug už pusės kilometro, bet čia bėgių neatlenkė ir pasislėpė šalia laukdami traukinio. Kai tik traukinys nuvažiavo anksčiau sugadinto kelio su atlenktais bėgiais link, M. Steponavičius su darbininkais ir kitoje vietoje atlenkė bėgius į šonus. Taip traukinys pateko į spąstus. Mašinistas važiavo visu greičiu ir nepastebėjo išardytų bėgių. Garvežys nuvirto ant šono,

vagonai pasviro¹²¹. Pasaloje buvę partizanai iš abiejų geležinkelio pusių atidengė į raudonarmiečius ugnį. Tie atsišaudė, tačiau netrukus iškėlė baltą skudurą ir leido suprasti, kad pasiduoda. Partizanai ėmė artintis vagonų su raudonarmiečiais link, ketindami juos nuginkluoti ir suimti. Sovietų kariai vėl ėmė šaudyti, bet sukilėliams atidengus ugnį vienas karininkas iškėlė baltą vėliavėlę ir pradėjo šaukti, kad pasiduoda. Tuo metu šalia vagonų stovėjo apie 10 raudonarmiečių. Netrukus išlipo dar 3 politiniai vadovai, 2 jūrų karininkai, 10 jūrininkų, 5 sausumos karininkai, 40 kareivių, 1 suomis. Nors ir sužeistas, V. Blažaitis pasakė rusams kalbą, primindamas, kad jie suėmė 2 partizanus ir vežė juos sušaudyti. Už tai jie patys galėtų būti sušaudyti, bet lietuviai to nedarys, nes brangina žmonių gyvybes. Taip pat pasakė, kad lietuviai kovos tol, kol nuo žemės paviršiaus bus nušluotas bolševizmas. Per susišaudymą 2 raudonarmiečiai žuvo, 7 buvo sužeisti. Partizanai neteko 2 žmonių. Vėliau suimtieji buvo perduoti vokiečių komendantui Skuode¹²². Birželio 25 d. Lūšės sukilėliai partizanai nuo bėgių nuvertė dar vieną traukinį. Būrio veiklos aprašyme minima, kad birželio 25 d. 20 val. iš Vainiuodės į Mažeikius vėl vyko rusų karinis traukinys. Lūšės partizanai jį sutiko kaip ir pirmąjį traukinį. 2 rusus nukovė, 6 paėmė į nelaisvę¹²³. Židikų valsčiuje partizanai neteko 7 žmonių¹²⁴.

Sovietinis aktyvistas V. Kulbokas teigia, kad partizanų grupuotė veikė ir Ylakuose. Partizanai buvo gana gerai ginkluoti: granatomis, kulkosvaidžiais ir šautuvais. Ginklų pristatė vokiečių lėktuvai¹²⁵. Iš archyvinių duomenų susidaro įspūdis, kad partizanams pavyko perimti iš sovietinių aktyvistų valdžią, nors apie tai nieko konkretaus nepasakyta. Ylakių partizanai tiek miestelyje, tiek apylinkėse rengė besitraukiantiems raudonarmiečiams pasalas. Pirmosiomis sukilimo

dienomis A. Viskanto vadovaujami sukilėliai partizanai ties Gedrimų k. apsupo apie 13 raudonarmiečių. Per susišaudymą 1 jų žuvo, kiti buvo suimti¹²⁶. Vėliau A. Viskanto partizanai prie Vaičiaičių k. apsupo, suėmė ir išvežė į Barstyčius 5 raudonarmiečius¹²⁷. Pačiuose Ylakuose pirmosiomis karo dienomis partizanai sulaukė 6 sunkvežimius ir jais važiavusius raudonarmiečius. 4 sunkvežimiai buvo perduoti vokiečiams, o 2 partizanai pasiliko sau¹²⁸. Ylakių partizanams į pagalbą buvo atvykęs Renavo sukilėlių būrio vadas S. Baipšys. Jis prisiminimuose rašo, kad rusai sunkvežimiais vyko iš Plinkšės miškų. Vienais duomenimis, rusai norėjo sustabdyti nuo Skuodo atžygiuojančius vokiečius, o kitais, – vyko padėti sovietiniams aktyvistams susidoroti su partizanais. Miestelyje sukilėliai partizanai surengė pasalą, t. y. pasislėpė už mūrinės sienos, skiriančios bažnyčią ir turgų. Ylakiškiai sustabdė rusų sunkvežimių vorą. Vieni partizanai šautuvų ugnimi laikė priešą prispaudę pakelės grioviuose prie žemės, kiti, apėję iš šono, dalį rusų nukovė, dalį paėmė į nelaisvę. Paskutinis voros sunkvežimis, pasinaudojęs negiliu grioviu, šunkeliais per laukus pabėgo į Židikus, iš kur mėgino grįžti į Sedos vieškelį, bet čia vietos ūkininkas Olšauskis, kad ir netikėtai užkluptas, suspėjo pirmu šūviu nušauti vairuotoją. Automobilis trenkėsi į pašto pastato kampą, rusai pasidavė Židikų partizanams. Per susišaudymą 1 partizanas sužeistas, 4 raudonarmiečiai nukauti¹²⁹. Palyginus archyvinius duomenis, galima teigti, kad ši akcija įvyko birželio 23 d. Birželio 24 d. iš Sedos į Ylakius sunkvežimiu važiavo raudonarmiečiai. Partizanai Vincas Vaškys ir Julius Žeimys atidengė į automobilį ugnį. Raudonarmiečiai atsišaudydami sužeidė V. Vaškį¹³⁰. Skuodo raj. KGB skyriaus duomenimis, Ylakių sukilėliai partizanai 1941 m. birželio 24 d. už

miestelio susišaudė su raudonarmiečiais, besitraukiančiais Skuodo kryptimi¹³¹. Birželio 28 d. Ylakių partizanų sukilėlių būri ties Ylakaičių k. iš dviejų pusių apsupo sovietų kariai ir apšaudė kryžmine ugnimi. Per susirėmimą 3 partizanai žuvo, 1 liko be rankos, bet raudonarmiečiai buvo nugalėti, paimti į nelaisvę ir nuginkluoti. Ypatingą drąsą kautynėse parodė Antano Valančiausko žmona Bronė. Aplink švilpiant kulkoms, ji teikė pagalbą sužeistiesiems. Jai tvarstant vieną sunkiai sužeistą kovotoją, šalia žuvo partizanas Kazys Balvočius. Dešinės rankos neteko partizanas Kazys Bušma (22 m.), dailidė iš Ylakių. Būrys dalyvavo keliuose didesniuose susirėmimuose ir kautynėse. Iš viso jis paėmė į nelaisvę ir nuginklavo 81 raudonarmietį¹³², nukovė daugiau kaip 5 sovietų karius. Patys Ylakių sukilėliai partizanai neteko 6 žmonių¹³³. Ylakiuose buvo suimta apie 30 sovietų valdžios aktyvistų¹³⁴.

A. Markūno vadovaujami Tirkšlių sukilėliai birželio 23 d. per radiją išgirdo pranešimą, kad Kaunas išlaisvintas. A. Markūnas su 2 partizanais nuvyko prie milicijos būstinės, ją užėmė ir iškėlė tautinę vėliavą. Vietos sovietų valdžios aktyvistai apie tai pranešė sovietų karininkams. Netrukus jie ir sovietiniai aktyvistai A. Markūną suėmė, visą naktį tardė, mušė, kankino. Birželio 24 d. jis buvo nuvežtas į Sudūpės miškelį ir ten nušautas. Sovietiniai aktyvistai suėmė ir Žemalės miške nužudė Tirkšlių partizaną Alfonsą Tiškų. Pievėnų k. būrio sukilėliai susikovė su komunistais ir raudonarmiečiais. Sovietiniai aktyvistai apgaule suėmė ir pušyne prie Akmenės nužudė 3 Pievėnų partizanus – Praną Lapšį, Alfonsą Statkų ir Antaną Statkų¹³⁵. Iš viso Tirkšlių sukilėliai partizanai neteko 5 žmonių. Kiek buvo suimta ar nukauta raudonarmiečių, duomenų rasti nepavyko.

TELŠIŲ APSKRITIS

Vokiečių kariuomenė Telšių aps. vietas okupavo vėliau nei Kretingos apskrityje. Sukilėlių būriai susiformavo pačioje karo pradžioje, dar iki ateinant vokiečių kariuomenei. Telšių sukilėlių būriui vadovavo atsargos karininkas Bronius Juodikis¹³⁶, Varnių – Juozas Mėčius, Varnių vls. (apie 100 vyrų) – Pranas Venckus¹³⁷, Varnių vls. Janapolės mstl. – Liudas Lukauskas¹³⁸, Plungės (per 150 vyrų) – ltn. Povilas Alimas¹³⁹, Plungės vls. Mardosų k. – kpt. Jonas Noreika¹⁴⁰, Rietavo vls. (per 20 vyrų) – Jonas Abukauskas¹⁴¹, Nevarėnų vls. – policijos tarnautojas Antanas Brencius¹⁴², Luokės – ltn. Juozas Venckus¹⁴³, Žemaičių Kalvarijos – Benas Jundulas (jo pavaduotojas – ats. ltn. Aleksas Kerpauskas)¹⁴⁴, Alsėdžių vls. (apie 40 vyrų) – Stepas Derbutas¹⁴⁵, Žarėnų vls. – Zigmas Girdvainis, Žarėnų vls. Medingėnų mstl. – Juozas Vilčiauskas¹⁴⁶, Tverų – Adomas Zubkus¹⁴⁷. Iš viso apskrityje veikė ne mažiau kaip 14 būrių. Turimais duomenimis, sukilėlių atskiruose būriuose buvo nuo 40 iki 150. Vidurkis – 95 asmenys viename būryje. Tuo remiantis, galima daryti prielaidą, kad visuose 14 Telšių aps. sukilėlių partizanų būrių galėjo būti apie 1330 žmonių. Telšių aps. partizanai ryšėjo baltus raiščius, save laikė TDA būriais.

Telšiuose karo pradžioje susiformavo ir veikė sukilėlių būrys, kuriam vadovavo atsargos karininkas B. Juodikis¹⁴⁸. Karo pradžioje V. Šerys ir kiti moksleiviai pasiuvo apie 50 raiščių su užrašu TDA, kuriuos sukilėliai turėjo užsirišti ant rankovės¹⁴⁹. Yra duomenų, kad antrąją ar trečiąją karo dieną veikė LAF štabas¹⁵⁰. 1941 m. liepos 30 d. duomenimis, Telšių aktyvistų vadas buvo nepriklausomos Lietuvos kariuomenės kpt. J. Noreika (g. 1910 m.), o TDA viršininkas – mjr. Alfonsas Svilas (g. 1906 m.)¹⁵¹. Antrąją ir trečiąją karo dienomis J. Norei-

ka vadovavo Plungės vls. Mardosų k. veikusiam partizanų būriui. LAF štabui tuo metu greičiausiai vadovavo A. Svilas. Sovietų valdžios aktyvas Telšiuose turėjo gana tvirtas pozicijas, jį rėmė raudonarmiečiai. Kitose apskrities vietovėse sovietinio aktyvo pozicijos buvo kur kas silpnesnės. Telšių vykdomojo komiteto pirmininkas Domas Rocius atsiminimuose rašo, kad „fašistai“ pačiuose Telšiuose beveik nepasirodė, tik paleido keletą pavienių šuvių¹⁵². Tai leidžia daryti prielaidą, kad sukilėliai nesėkmingai mėgino užimti Telšius, perimti iš sovietinio aktyvo valdžią. Sovietų aktyvistai pradėjo trauktis iš miesto antrąją karo dieną. Birželio 23 d. iš Telšių išvyko NKVD darbuotojai Radavičius, Mockevičius, Miltenis, kriminalinio skyriaus viršininkas Medvedevas ir kiti. Tos pačios dienos pavakare visi pasiekė Šiaulius. Čia nuo jų pasitraukė Radavičius ir Mockevičius¹⁵³. D. Rocius prisiminimuose mini, kad sovietų valdžios aktyvas buvo evakuojamas ir birželio 24 d. Sovietinė valdžia nenorėjo paleisti Telšių kalėjime kalintų sovietų režimo priešininkų, mat bijojo, kad išėję į laisvę jie keršys¹⁵⁴. Birželio 24 d. D. Rocius, partijos sekretorius Borisas Mironovas ir LSSR NKGB Telšių aps. skyriaus viršininkas Petras Raslanas kartu su kariuomenės štabu buvo Tryškių miške. Kariuomenės štabas apsiėmė evakuoti Telšių kalėjimo kalinius ir įvykdyti jiems egzekuciją¹⁵⁵. Birželio 24 d. raudonarmiečiai, vadovaujami mjr. Doncovo, apsupo Telšių kalėjimą. Į kalėjimą atvyko P. Raslanas, jo pavaduotojas ltn. Ždanovas, 8-osios armijos politinio skyriaus darbuotojas Kompanecas, D. Rocius. Raudonarmiečiai iš kamerų į sargybos būstinę vedė politinius kalinius, jie buvo surišami ir guldomi į sunkvežimius. Naktį iš birželio 24 d. į 25 d. kaliniai buvo išvežti į Rainių miškelį, ten žiauriai kankinami ir šaudomi. Šaudė raudonarmiečiai dalyvaujant P. Raslanui, operatyviniam įgaliotiniui

Galkinui, kalėjimo prižiūrėtojui Pocevičiui. Telšių kalėjime likosi ne politiniais motyvais suimti kaliniai¹⁵⁶. Tikėtina, kad Telšių sukilėliai mėgino gelbėti kalinius. D. Rocius prisiminimuose rašo, kad prie Rainių miškelių raudonarmiečiai buvo apšaudyti. Kaliniai, tuo pasinaudodami, mėgino bėgti, bet nesėkmingai. „Banditus“ išvaikė sovietų tankai. Birželio 25 d. D. Rocius, kiti sovietiniai aktyvistai ir kalėjimo darbuotojai paliko Telšius, nes frontas buvo jau netoli¹⁵⁷. Vokiečiai okupavo Telšius birželio 25 d. (greičiausiai antroje dienos pusėje). Birželio 28 d. Rainių miškelyje buvo atkastos duobės, jose rasti žiauriai nužudytų 73 kalinių palaikai. Dar 3 bėgti mėginę kaliniai nužudyti ties Džiuginėnais¹⁵⁸.

Luokės sukilėliai birželio 23 d. užėmė valsčių ir uždarė sovietinius aktyvistus į areštinę. Sovietiniams aktyvistams pavyko paskambinti į Šiaulius, iš kur sulaukta pagalbos, žuvo keletas „fašistų“. Tačiau netrukus partizanai vėl kontroliavo Luokę¹⁵⁹. Tikėtina, kad sukilėliai neteko 2 žmonių. Partizanai Povilas Rožauskas ir Žukauskas sulaukė 5 raudonarmiečių¹⁶⁰.

Pirmąją karo dieną Varnių vls. Pareškėčio k. pas organizacijos vadovą J. Mėčių įvyko posėdis. A. Jurgelis buvo paskirtas Varnių vls. TDA štabo pirmininku, J. Mėčius – pirmininko pavaduotoju, A. Andruška – sekretoriumi. Birželio 29 d. A. Jurgelį pakeitė J. Mėčius – jis tapo TDA ir LAF vadu. A. Jurgelis buvo Pavandenės LAF grupės vadas¹⁶¹. K. Škirpa rašo, kad Šiaurės armijų grupės 18-osios armijos 26-ojo korpuso priekinės dalys birželio 25 d. pirmojoje pusėje puolė į vakarus nuo Varnių, o 1-ojo korpuso dalys pasiekė Kelmę. Po pietų 26-asis korpusas puolė į šiaurę nuo Biržulio ežero, siekdamas apsupti priešą į šiaurę nuo Vaiguvo¹⁶². Tikėtina, kad su rusų kariuomenės pajėgomis galėjo susidurti ir Varnių vls. sukilėliai partizanai. Alfredas Jonušas teigia, kad rusų

armija vengė didžiųjų kelių, kuriais veržėsi vokiečių kariuomenė. Klaišių miške ties Žarėnais rusus bombardavo lėktuvai. Apsupti tamsoje, rusų daliniai susikovė tarpusavyje. Jie traukėsi pro Kegų k. Janapolės link. Vokiečių kariuomenė raudonarmiečiams lipo ant kulnų. Ties Eidžiatų k. išlindę iš Pušinės miško, rusai buvo apšaudyti vokiečių artilerijos. Sovietai veržėsi link vienintelio Virvytės tilto ties Janapole¹⁶³. Raudonajai armijai juo persikelti per upę antrąją karo dieną sutrukdė Varnių vls. Janapolės sukilėlių būrys, vadovaujamas L. Lukausko¹⁶⁴. Janapolės partizanas Povilas Bagdonas prisiminimuose rašo, kad 1941 m. birželio 23 d. janapoliškiai ir aplinkinių kaimų vyrai nutarė neleisti okupantų kariuomenei lengvai pasitraukti. Jonas Kumža Daktariškės k. nupjovė kelis telefono stulpus, ir vietos komunistai neteko ryšio. Rusų kariuomenė artėjo nuo Žarėnų pusės, kur ją bombardavo vokiečių lėktuvai. Partizanai manė, kad Raudonoji armija trauksis į rytus per vienintelį tvirtą Virvytės tiltą ties Janapole, todėl nutarė jį susprogdinti. P. Bagdonas su Juozu Gusčiu iš Padvarių k. ir kitais paruošė sprogmenis. Tiltą susprogdino Jonas Želvys iš Giralės k. (sprogdintojas) ir J. Gustys. Dabar rusų sunkioji technika (tankai, šarvuočiai, pabūklai, sunkvežimiai) negalėjo įveikti stačių Virvytės krantų¹⁶⁵. Sovietų pajėgoms teko ieškoti kitos vietos persikelti. Ties Padvariais buvo dar vienas tiltas, tačiau jis persikelti netiko: jį vargiai būtų galėjęs pervaziuoti net vienu arkliu kinkytas vežimas¹⁶⁶.

P. Bagdonas atsiminimuose rašo, kad rusų armijos daliniai metėsi Varnių link, o nuo Žasūgalos kalno vokiečių žvalgai koregavo artilerijos ugnį į užnugarį. Liko vienintelis kelias per klampų Biržulio ežerą, prie kurio buvo keltas. Čia jų pasaloje jau laukė Pavandenės partizanai, kurie, nukirtę apie 180 m ilgio kelto lyną, pasitiko raudonarmiečius lengvųjų ginklų ugnimi.

Sunku pasakyti, kiek žuvo rusų kareivių, bet vien jų lengvųjų ginklų buvo privežtos pilnos Janapolės mokyklos klasės, o sunkesnieji ginklai buvo gabenami į mokyklos kiemą¹⁶⁷. Pavandenės k. sukilėlis A. Jurgelis prisiminimuose rašo, kad trečiadienio, t. y. 1941 m. birželio 25 d., rytą partizanai ties Pabiržulio ežeru pastebėjo rusus, kurie ketino keltis per tenykštę sąsmauką (plotis 25–30 m). A. Jurgelis kartu su kitais partizanais nutarė jiems sukliudyti. Perkėlę ties sąsmauka esančius laivus į savo pusę, jie pasislėpė ir laukė. Pasirodė 5 rusai. Atidengus ugnį, šie pasitraukė. Netrukus pasirodė apie 150 sovietų karių. Apšaudyti atsitraukė ir šie. Tada pasirodė trigubai daugiau raudonarmiečių. Į pagalbą Pavandenės partizanams atvyko J. Mėčiaus vadovaujami Varnių sukilėliai. Užėmę poziciją iš šono, jie atidengė ugnį į mėginančius persikelti rusus. Raudonarmiečius ties sąsmauka partizanai išlaikė apie 9 val. Pritrūkę šovinių, dalis partizanų atsitraukė. Vakare rusams pavyko persikelti¹⁶⁸. Telšių gimnazijos LAF vadas rašo, kad vokiečiai, pastebėję, jog rusai sulaikyti ties sąsmauka, visą jų diviziją sunaikino artilerijos pabūklais, nes šie nebeturėjo kur sprukti. Tik sovietų likučiams bepasisekė persikelti per sąsmauką. Per šį susišaudymą žuvo partizanas Petras Milevičius¹⁶⁹. Kunigas Leonas Šapoka mini, kad 1941 m. liepos pradžioje Pavandenės partizanai ties Miksodžio k. susikovė su grupele raudonarmiečių. Per susišaudymą buvo sužeistas partizanas Pocius¹⁷⁰. A. Jurgelio duomenimis, Pavandenės partizanai sulaikė 68 ginkluotus ir 20 beginklų sovietų karių¹⁷¹. Pasak partizano L. Valantino, Varnių vls. veikę P. Venckaus vadovaujami partizanai sukilimo metu ir po jo suėmė daugiau kaip 200 raudonarmiečių¹⁷². Tikėtinau, kad šie jo duomenys atspindi visų Varnių vls. sukilėlių, o ne vien P. Venckaus partizanų būrio suimtų sovietų karių skaičių. Varnių vls.

partizanai suėmė daugiau kaip 6 sovietinius aktyvistus¹⁷³.

Tverų vls. pirmosiomis karo dienomis veikė A. Zupkaus vadovaujami sukilėliai. Birželio 23 d. su jais ryšį mėgino užmegzti Tauravo dvare susitelkusi partizanų grupė, vadovaujama policininko Bagdonavičiaus. Apylinkėse buvo pilna rusų tankų ir pėstininkų. Partizanams stigo ginklų¹⁷⁴. Birželio 24 d. 10 val. ryto kilo vokiečių ir rusų susišaudymas. Aplinkui sproginėjo sviediniai, švilpė kulkos, degė gaisrai. Apie 16 val. nuo rusų padegamųjų sviedinių užsidegė Tverai. Birželio 25 d. sovietų karinės pajėgos pasitraukė Varnių ir Žarėnų link¹⁷⁵. Tada sukilėliai Tveruose paėmė į savo rankas sovietų valdžios įstaigas. Partizanai, vadovaujami A. Zupkaus ir Petro Kuzmicko, įsiveržė į Tverų vykdomojo komiteto pastatą, plėšė nuo sienų plakatus, šūkius, bolševikų vadų portretus, trypė juos kojomis. Buvo suimnėjami sovietiniai aktyvistai. Suformuota nauja Tverų vls. administracija: Juozas Abramavičius tapo savivaldybės viršaičiu, Petras Kuzminskas – komendantu ir policijos viršininku, Pranas ir Jonas Katauskai – policininkais¹⁷⁶. Tverų vls. sukilėliai partizanai suėmė daugiau kaip 6 sovietų valdžios aktyvistus¹⁷⁷.

Prasidėjus karui, iš Rietavo traukėsi sovietų valdžios aktyvas. Pabėgo valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Lečas, partinės organizacijos sekretorė Požerienė, pradinės mokyklos vedėjas Pažėra. Dalis komunistų manė, jog vyksta manevrai, ir netikėjo, kad tai karo pradžia. Ūkininkai džiaugėsi, ruošėsi pasitikti vokiečių kariuomenę ir atiduoti jai pagarbą¹⁷⁸. Karo pradžioje buvo sudarytos sukilėlių grupės, kurios, vadovaujamos J. Abukausko, turėjo saugoti tiltus, ginti įmones ir fabrikus, visaip trukdyti rusų kariuomenei žygiuoti. 7 km nuo Rietavo, Laukuvos plente, buvusį Aitros tiltą saugojo 4 partizanai – moks-

leivis P. Dargis, jaun. pusks. Juozas Dargis, P. Liutkus ir Antanas Juočeris. Netrukus pasirodė sovietų šaudmenų tiekimo dalinys. Pasišalinę nuo tilto ir užėmę poziciją, partizanai mėgino sutrukdyti priešui pristatyti saviškiams šaudmenų. Per susišaudymą žuvus P. Dargiui, partizanams vadovauti ėmėsi J. Dargis¹⁷⁹. Žinių apie šio susidūrimo baigtį nėra. Po karo teistų Rietavo sukilėlių partizanų bylos duomenys leidžia manyti, kad jie suėmė ne mažiau kaip 2 raudonarmiečius ir 2 sovietinius aktyvistus¹⁸⁰.

Nevarėnų partizanai, vadovaujami A. Brenciaus, paėmė valdžią miestelyje pirmosiomis sukilimo dienomis ir pradėjo atkurti lietuvių valdžios įstaigas. A. Brencius valsčiaus viršaičiu paskyrė Antaną Opulskį, policijos nuovados viršininku – Liudą Montrimą. Sargybos viršininku, atsakingu už vietos ir apylinkių saugumą, tapo Kazys Liškauskas¹⁸¹. 1941 m. birželio 25 d. tvarkai Gadūnave palaikyti partizanai paskyrė Jurgį Petriūną¹⁸². A. Brenciaus vadovaujami sukilėliai suiminėjo pavienes raudonarmiečių grupes. Gadūnavo apylinkėse buvo pastebėti 5 raudonarmiečiai. Per susišaudymą 2 iš jų buvo nukauti, o 3 paimti į nelaisvę¹⁸³. Tą pačią dieną Gadūnavo apylinkėse partizanai pastebėjo dar 4 raudonarmiečius, iš kurių 3 buvo suimti, o 1 nukautas¹⁸⁴. Nevarėnų vls. sukilėliai partizanai suėmė apie 41 sovietinį aktyvistą¹⁸⁵.

Plungėje sukilėlių partizanų būriui vadovavo ltn. P. Alimas. Partizanai ant rankovių ryšėjo baltus raiščius¹⁸⁶. Jų štabas buvo įsikūręs Telšių g. pastate Nr. 32, o vėliau persikėlė į kultūros namų pastatą Žaliosios g.¹⁸⁷ 20–30 partizanų grupelės veikė ir Kantaučių, Stalgėnų, Alksnėnų, Žlibinų k. apylinkėse¹⁸⁸. Partizanams į rankas pateko Plungėje buvę sovietinės kariuomenės sandėliai, kuriuose rasta ginklų ir šaudmenų¹⁸⁹. Iš buvusio Plungės miesto batsiuvių artelės darbo vedėjo Lipkės Chananovičiaus

atsiminimų atrodo, kad sovietų valdžios aktyvas iš Plungės traukėsi birželio 23 ir 24 d.¹⁹⁰ Birželio 23–24 d. Plungės partizanai užėmė paštą, telegrafą, miesto tarybos ir MVD pastatus, pradėjo saugoti svarbius objektus, suiminėti sovietų valdžios aktyvistus¹⁹¹. D. Rocius prisiminimuose rašo, kad sovietų kariuomenė Plungėje sušaudė kažkiek partizanų¹⁹². Tai leidžia manyti, kad tarp sovietų aktyvo ir sukilėlių būta kovinių veiksmų, pastariesiems siekiant paimti valdžią. Atrodo, kad partizanai neteko bent 2 žmonių. Besitraukiantys sovietų valdžios aktyvistai ir raudonarmiečiai buvo apšaudomi ir Plungės apylinkėse. P. Alimo vadovaujami partizanai nukentėjo nuo vokiečių. Keletas partizanų ėjo vieškeliu pasitikti vokiečių, tačiau šie, pamatę ginkluotus vyrus, partizanus iššaudė¹⁹³. Plungės vls. Mardosų k. pirmąją karo dieną pradėjo veikti kpt. J. Noreikos organizuotas ir vadovaujamas sukilėlių būrys¹⁹⁴. Birželio 22 d. 13 partizanų susirinko Nausodžio k., ties Liudo Meškausko sodyba. Kpt. J. Noreika pasveikino susirinkusiuosius, jo pavaduotojas L. Meškauskas išdalijo visiems baltus raiščius su užrašu TDA¹⁹⁵. K. Šilgalis mini, kad ties L. Meškausko sodyba būta susišaudymo su besitraukiančiais rusais¹⁹⁶. D. Riauka prisiminimuose rašo, kad partizanai netoli sodybos pastebėjo 6 ar 7 raudonarmiečius ir rugių lauke surengė pasalą. Sukilėliams sutrukdė vokiečių lėktuvas, kuris apšaudė sovietų kareivius ir pačius partizanus. Traukdamiesi sovietų kariai šaudė ir į lėktuvą, ir į partizanus. J. Noreika įsakė partizanams trauktis Minijos link, į pietus¹⁹⁷. K. Šilgalis mini, kad partizanai su besitraukiančiais rusais kovojo ir ties Stonaičių tiltu¹⁹⁸. Būrys veikė iki birželio 25 d., kol J. Noreika išvyko į Telšius¹⁹⁹.

S. Derbuto vadovaujami Alsėdžių vls. partizanai birželio 23 d. užėmė valsčiaus centrą, pradėjo kontroliuoti paštą, telefoną,

vykdomojo komiteto pastatą, saugoti svarbius objektus. Būrio štabas įsikūrė vykdomojo komiteto patalpose Plungės gatvėje, greta turgaus. Virš pastato buvo iškabinta lietuviška trispalvė. Partizanai ant rankovių ryšėjo baltus raiščius su užrašu TDA, saugojo Alsėdžiuose įvairios paskirties objektus²⁰⁰. Sovietų valdžios aktyvas nenorėjo lengvai užleisti savo pozicijų sukilėliams. D. Rocius atsiminimuose rašo, kad Alsėdžius buvo užvaldę „fašistai“, tačiau atvykę milicininkai juos išvaikė²⁰¹. Alsėdžiuose sukilėliai partizanai suėmė apie 60 sovietų valdžios aktyvistų²⁰². Pirmosiomis karo dienomis Alsėdžių vls. pasitaikė nuo kariuomenės dalinių atsilikusių raudonarmiečių, kurie nedidelėmis grupelėmis traukėsi Šiaulių link²⁰³. 1941 m. birželio 27 d. partizanai, įsitaisę bažnyčios aptvare, apšaudė 5 besitraukiančius raudonarmiečius, kurie norėjo patekti į Alsėdžius. Raudonarmiečiai atidengė atsakomąją ugnį, tačiau pasitraukė²⁰⁴. S. Derbuto duomenimis, suimta apie 20 raudonarmiečių. Tiek raudonarmiečiai, tiek sovietų valdžios aktyvistai buvo perduoti Telšių aps. policijai²⁰⁵.

B. Jundulo vadovaujami sukilėliai greičiausiai jau birželio 23 d. užėmė Žemaičių Kalvariją. Žemaičių aktyvistų laikraštis „Žemaičių žemė“ rašė, kad vietos žmonės jau pačioje karo pradžioje siekė sukliudyti bolševikų kariuomenei bėgti, anksti sunaikino vietinius bolševikų pareigūnus. Vietos partizanai išgelbėjo ritualinį bažnyčios turą. Dvasininkai būtų buvę išžudyti, bet žmonės spėjo juos paslėpti. Žemaičių Kalvarijos partizanams atėjo į pagalbą Barstyčių vyrai. Birželio 23 d. Žemaičių Kalvarijoje buvo iškelta trispalvė vėliava²⁰⁶. Per vieną susišaudymą su raudonarmiečiais žuvo 2 sukilėliai partizanai²⁰⁷. Sukilėliai suėmė daugiau kaip 2 sovietinius aktyvistus²⁰⁸.

Žarėnuose Z. Girdvainio vadovaujami partizanai birželio 23 d. užėmė valsčiaus

centrą. Miestelio komendantu tapo kunigas Giedviršis, jis pradėjo rūpintis apylinkėse besimėtančių ginklų surinkimu. Pradėti suiminti sovietiniai aktyvistai²⁰⁹, kurie nenorėjo atiduoti valdžios sukilėliams. D. Ročius atsiminimuose rašo, kad Žarėnus buvo užvaldę „fašistai“. Apskrities milicininkai vyko ten „tvarkos įvesti“. Nužudę vykdomojo komiteto pirmininką Bronių Briedį, pirminės partinės organizacijos sekretorių Valių Bažadragį, partizanai pasitraukė²¹⁰. Žarėnų sukilėliai pozicijas veikiausiai atgavo birželio 24 ar 25 d. Jie suėmė daugiau kaip 3 sovietinius aktyvistus²¹¹.

SUKILIMAS IR ŽYDŲ GENOCIDAS

Vokietijos ir SSRS karo pradžia reiškė ne tik sukilimo Lietuvoje, bet ir okupuotuose Rytų Europos kraštuose gyvenančių žydų genocido pradžia, nes įkandin vokiečių kariuomenės vykstančių vokiečių saugumo policijos ir SD A, B, C, D operatyvinių grupių vadams dar 1941 m. birželio 17 d. susitikime Berlyne su Trečiojo Reicho vadovybės atstovais buvo duoti nurodymai naikinti visus žydus. Kadangi šios užduoties buvo neįmanoma įgyvendinti tol, kol okupuoti kraštai ir jų gyventojai nėra visiškai perėję į vokiečių kontrolę, buvo įsakyta vokiečių karinės administracijos laikotarpiu šalia lietuvių, rusų ir kitų tautybių asmenų naikinti pirmiausia tuos žydus, kurie, kaip ir kitų tautybių žmonės, buvo sovietiniai aktyvistai ir galėjo aktyviai pasipriešinti nacių okupaciniam režimui. Į žydų naikinimą buvo įsakyta įtraukti vietos antisemitines jėgas²¹². Neretai galima pastebėti, kad kalbant apie 1941 m. Birželio sukilimą Lietuvoje sukilėliai tapatinami su žydšaudžiais, žydų genocido vykdytojais. Tad ar galima Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps. sukilėlius laikyti ir žydų genocido vykdytojais?

Prasidėjus karui ir mūsų krašte kilus sukilimui, partizanų būriai susiformavo kaip karinės pajėgos, kurių tikslas – Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karinių veiksmų Lietuvos teritorijoje metu dalyvauti koviniuose veiksmuose prieš raudonarmiečius ir sovietų valdžios aktyvistus, atskirose Lietuvos vietovėse paimti į savo rankas valdžią dar iki ateinant vokiečių kariuomenei. Sovietų karines pajėgas vokiečiai baigė išstumti iš Lietuvos birželio 28 d. Vadinas, birželio 29 d. sukilėlių būriai nustojo atlikti tas funkcijas, kurioms atlikti buvo suformuoti pačioje karo pradžioje, dėl to nuo tos dienos jų jau nebegalima vadinti sukilėlių partizanų būriais, o jų narių – sukilėliais partizanais. Taigi, autoriaus nuomone, tik tuos sukilėlius galima laikyti ne tik laisvės kovų dalyviais, bet ir žydų genocido vykdytojais, kurie prieš žydus nukreiptus veiksmus atliko Birželio sukilimo metu, t. y. 1941 m. birželio 22–28 d.

Kyla klausimas, ar Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps. sukilėliai birželio 22–28 d. atliko prieš žydus nukreiptus veiksmus? Antižydiškų veiksmų sukilimo laikotarpiu esama Kretingos aps. pasipriešinimo dalyvių veikloje. Archyviniai duomenys rodo, kad Kretingos partizanų būrio ir apskrities policijos vadas P. Jakys 1941 m. birželio 26 d. įsakė suimti visus Palangos žydus. Palangoje vokiečių gestapininkai iš laikinojo komiteto pareikalavo pagalbos suimant žydus. Prie policijos pastato buvo sušauktas susirinkimas, kuriame buvo pareikšta, kad žydai padegė Kretingą ir dėl to juos reikia suimti. Prie autobusų stoties buvo suvaryta apie 250 žmonių. Vyrai buvo laikomi sinagogoje, moterys ir vaikai – Valderiškių k. įrengtoje stovykloje. 1941 m. birželio 27 d. vyrai buvo nuvaryti prie jūros ir ties Birutės kalnu sušaudyti. Šaudė aviacijos majoro Hanso Stoyerio vadovaujami vokiečių kariai²¹³. Esama duomenų, kad maždaug nuo

1941 m. birželio 26 d. Kulių partizanai suiminėjo žydų tautybės asmenis ir vežė juos į Vieštovenų k.²¹⁴ 1941 m. birželio 27 d. Telšių aktyvistai išvarė miesto žydus iš namų, surikiavo juos į kolonas ir nuvarė į esantį už kelių kilometrų Rainių dvarą. Čia buvo įsteigta laikinoji žydų stovykla²¹⁵. Žinių, patvirtinančių, kad Kretingos ir Telšių apskričių sukilėliai patys šaudė žydus Birželio sukilimo metu, autorius nerado. Tad vokiečiams pavyko įtraukti dalį Kretingos ir Telšių aps. pasipriešinimo dalyvių į žydų genocidą tuo metu, kai Lietuvoje vyko sukilimas ir kraštą pradėjo valdyti vokiečių karinė administracija. Pasipriešinimo dalyviai prie genocido prisidėjo netiesiogiai, t. y. jie patys žydų nešaudė. Reikia pažymėti, kad nei Kretingos, nei Telšių, nei kitų vietovių sukilėliams nieko nebuvo žinoma apie Berlyne 1941 m. birželio 17 d. vokiečių saugumo policijos ir SD A, B, C, D operatyvinių grupių vadams duotus nurodymus okupuotose Sovietų Sąjungos teritorijose imtis žydų žudynių. Tad tuo metu jie nežinojo, kad naciai ruošiasi sunaikinti visus Lietuvos žydus. Autoriaus nuomone, Kretingos ir Telšių pasipriešinimo dalyviai antižydiškus veiksmus atliko skatinami lietuviško, o ne vokiško, nacistinio antisemitizmo. Mažeikių aps. sukilėlių birželio 22–28 d. veikloje autorius neaptiko požymių, kurie leistų juos vertinti ir kaip žydų genocido dalyvius. Tad galima tvirtinti, kad Mažeikių aps. sukilėliai partizanai nėra žydų genocido vykdytojai. Autoriaus išnagrinėti archyviniai dokumentai rodo, kad po 1941 m. Birželio sukilimo dalis buvusių Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps. sukilėlių tapo pagalbinės policijos būrių nariais, lietuvių valdžios įstaigų pareigūnais. Pagalbinės policijos būriai buvo pavaldūs sukilimo metu ir po jo atsikūrusioms lietuvių viešosios policijos įstaigoms. Šiuos būrius, taip pat lietuvių valdžios įstaigų pareigūnus ir lietuvių karines-policines formuotes okupa-

cijos laikotarpiu vokiečiai panaudojo žydų ir kitų asmenų grupių genocidui vykdyti. Deja, tarp vykdytojų buvo ir 1941 m. birželio 22–28 d. Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps. veikusių sukilėlių būrių narių. Kai jie dalyvavo žydų genocide, sukilimas buvo jau seniai pasibaigęs, jie jau buvo ne sukilėliai partizanai, o pagalbinės policijos nariai ar lietuvių valdžios įstaigų pareigūnai. Kita dalis buvusių sukilėlių po sukilimo užsiėmė kita veikla ir prie žydų genocido neprisidėjo. Norint nustatyti, kiek buvusių sukilėlių dalyvavo žydų genocide, reikia atskiuro istorinio mokslinio tyrimo.

IŠVADOS

1941 m. Birželio sukilimas Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps. buvo šiose vietovėse iki karo pradžios vykusio antisovietinio pasipriešinimo kulminacija. Kai kas tvirtina, kad sukilimas Lietuvoje prasidėjo ir sukilėlių būriai buvo formuojami stichiškai, spontaniškai, neorganizuotai. Tokia nuomonė nėra teisinga, nes Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps., kitų Lietuvos vietovių pagrindžio dalyviai sukilimui rengėsi iš anksto. Pagrindininkai kaupė ginklus, rengė ir platino antiokupacinę ir patriotinę, kovinę nuotaiką žadinančią literatūrą, steigė pagrindžio organizacijas ir verbavo į jas narius, kurie prasidėjus karui turėjo būti apginkluoti ir stoti į kovą su sovietų okupaciniu režimu. Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps., kitų Lietuvos vietovių pagrindžio dalyvių kovinei parengčiai buvo svarbios iš Varpėnų dvaro pagrindininkų gaunamos žinios apie karo pradžią. Ypač didelę reikšmę turėjo pranešimas, kad karas prasidės tarp birželio 18 ir 26 d.

1941 m. Birželio sukilimui būdinga, kad pačioje karo pradžioje formavosi koviniai junginiai – sukilėlių partizanų būriai, kurių

pagrindinis tikslas buvo kovoti už nepriklausomybę. Kai kur tokie būriai susikūrė prieš pat karą. Vokiečių kariuomenė Kretingos apskritį užėmė per dvi pirmąsias karo dienas. Tai lėmė, kad čia sukilėlių būriai formavosi jau vokiečių kariuomenės užnugaryje. Dauguma Kretingos aps. partizanų būrių susikūrė jau sukilimo metu, ir tai galima laikyti pagrindininkų sušauktų susirinkimų, įsteigtų laikinųjų komitetų narių ir aktyvistų štabų narių veiklos rezultatu, tačiau būta ir išimčių. Antai Gargždų sukilėlių būrys kariniuose veiksmuose prieš raudonarmiečius dalyvavo jau pačią pirmąją karo dieną, kai dar nebuvo susikūręs Gargždų laikinasis komitetas. Mažeikių ir Telšių apskritys buvo okupuotos vėliau, ten sukilėlių būriai susikūrė pirmosiomis karo dienomis, dar iki ateinant vokiečių kariuomenei. Mažeikių aps. Židikų vls. Lūšės k., Sedos vls. ir Tirkšlių vls. Pievėnų k. sukilėlių partizanų būriai buvo suformuoti dar prieš prasidedant karui. 1941 m. Birželio sukilimo metu Kretingos aps. veikė 16, Mažeikių aps. – 23, Telšių aps. – 14 sukilėlių būrių, taigi iš viso 53 sukilėlių partizanų būriai. Visuose 16 Kretingos aps. būrių galėjo būti apie 1248, 14 Telšių aps. būrių – apie 1330, 23 Mažeikių aps. būriuose – apie 1380 sukilėlių partizanų. Iš viso 53 Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps. būriuose galėjo būti apie 3958 sukilėlius.

1941 m. Birželio sukilimui būdinga, kad vienas pagrindinių sukilėlių partizanų būrių uždavinių siekiant užsibrėžto tikslo atkurti nepriklausomybę buvo paimti valdžią apskričių, valsčių centruose dar iki ateinant vokiečių kariuomenei. Norint įgyvendinti šį uždavinį, buvo kovojama su sovietinės valdžios pareigūnais, komunistais, komjaunuoliais, kitais sovietiniam režimui lojaliais asmenimis, kurie nenorėjo atiduoti valdžios sukilėliams partizanams. Sovietinius aktyvistus rėmė besitraukiantys raudonarmie-

čiai. Vokietijos ir SSRS ginkluotųjų pajėgų kovos veiksmų Lietuvos teritorijoje specifika lėmė, kad Kretingos aps. dauguma sukilėlių partizanų būrių susiformavo užfrontės zonoje, kai sovietų karinės pajėgos jau buvo išstumtos iš apskrities. Dėl šios priežasties sukilėliai partizanai Kretingos apskrities, valsčių centruose įsitvirtino gana lengvai, nepatyrė didesnio sovietinių aktyvistų ir jų rėmėjų raudonarmiečių pasipriešinimo. Kretingos partizanams paimti valdžią apskrities, valsčių centruose dar iki ateinant vokiečių kariuomenei nebuvo lemta.

Mažeikių ir Telšių aps. sukilėlių būrių veikla buvo kitokia nei Kretingos aps., nes dėl karo veiksmų Lietuvoje eigos ypatumų sukilėlių būriai čia susiformavo ir turėjo galimybę užimti apskričių, valsčių centrus dar iki ateinant vokiečių kariuomenei. Norintiems perimti į savo rankas valdžią sukilėliams partizanams priešinosi sovietų valdžios aktyvistai, kuriuos rėmė raudonarmiečiai ir milicijos pajėgos. Pirmosiomis karo dienomis sukilėliai partizanai valdžią perėmė Mažeikių aps. Barstyčių, Židikų, Ylakių ir Vegerių bei Telšių aps. Nevarėnų, Žemaičių Kalvarijos, Plungės miesteliuose ir išlaikė ją savo rankose iki ateinant vokiečių kariuomenei. Pirmosiomis karo dienomis sukilėliams partizanams pavyko paimti valdžią į savo rankas ir Mažeikių aps. Akmenės, Sedos ir Viekšnių bei Telšių aps. Alsėdžių, Žarėnų ir Luokės miesteliuose. Sovietiniams aktyvistams, kuriuos rėmė raudonarmiečių ir milicijos pajėgos, pasisėkė trumpam atgauti turėtas pozicijas. Tuo metu buvo vykdomos gyventojų represijos. Telšių ir Tverų miestelių partizanams sukilimo metu nepavyko užimti, valdžią į savo rankas jie paėmė tik atėjus vokiečių kariuomenei.

1941 m. Birželio sukilimo laikotarpiui būdinga tai, kad sukilėliai partizanai ne tik dalyvavo koviniuose veiksmuose prieš sovietinius aktyvistus, raudonarmiečius,

bet juos ir suiminėjo. Sovietiniai aktyvistai buvo suiminėjami ir sukilimui pasibaigus, kai partizanai jau nebeatliko sukilėlių funkcijos. Archyviniai dokumentai rodo, kad sukilėliai, kiti asmenys 1941 m. Birželio sukilimo metu ir po jo Kretingos aps. suėmė daugiau kaip 291, Telšių aps. – daugiau kaip 120, Mažeikių aps. – daugiau kaip 67 sovietų valdžios aktyvistus (iš viso – daugiau kaip 478 asmenis). Turimais archyviniais duomenimis, sukilėliai Kretingos aps. suėmė daugiau kaip 35, Mažeikių aps. – daugiau kaip 180, Telšių aps. – daugiau kaip 233 sovietų karius (iš viso – daugiau kaip 448 raudonarmiečius). Mažeikių aps. sukilėliai nukovė daugiau kaip 30, Telšių aps. – daugiau kaip 3 sovietų karius (iš viso – daugiau kaip 33 raudonarmiečius). Konkrečių žinių apie Kretingos sukilėlių nukautus raudonarmiečius rasti nepavyko, nors archyviniai duomenys leidžia teigti, kad nukautųjų būta ir ten. Telšių aps. kovinių veiksmų prieš raudonarmiečius ir sovietinius aktyvistus buvo mažiau nei Mažeikių, bet daugiau nei Kretingos aps. Susirėmimuose su raudonarmiečiais ir sovietiniais aktyvistais Mažeikių aps. sukilėliai partizanai neteko 22, Telšių aps. sukilėliai partizanai – 8 žmonių. Taigi iš viso žuvo 30 partizanų. Apie žuvusius

Kretingos aps. sukilėlius partizanus duomenų autoriui rasti nepavyko.

Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo pradžia buvo ne tik sukilimo Lietuvoje, bet ir žydų genocido vokiečių kariuomenės okupuojamuose Rytų Europos kraštuose pradžia. Sukilėlius žydų genocido dalyviais galima laikyti tik tuo atveju, jeigu jie prieš žydus nukreiptus veiksmus atliko sukilimo laikotarpiu, t. y. 1941 m. birželio 22–28 d. Mažeikių aps. sukilėlių birželio 22–28 d. veikloje nėra požymių, kurie leistų juos laikyti ir žydų genocido dalyviais. Kretingos aps. Palangos ir Kulių vls. sukilėliai partizanai 1941 m. birželio 26 d. suiminėjo žydus. Telšių aktyvistai 1941 m. birželio 27 d. miesto žydus išvarė iš namų, surikiavo į kolonas ir nuvarė į Rainių dvarą, esantį už kelių kilometrų. Ten buvo įsteigta laikinoji žydų stovykla. Žinių, kad Kretingos ir Telšių sukilėliai partizanai birželio 22–28 d. šaudė žydus, nėra. Archyviniai duomenys rodo, kad dalis buvusių sukilėlių po sukilimo prisidėjo prie žydų genocido. Tačiau tuo metu jie jau buvo ne sukilėliai, o pagalbines policijos nariai, lietuvių valdžios įstaigų pareigūnai ar savisaugos batalionų kariai, todėl tapatinti juos su žydšaudžiais yra neteisinga. Kita dalis buvusių sukilėlių prie žydų genocido neprisidėjo.

Nuorodos

¹ *История Второй мировой войны. 1939–1945*, Москва, 1975, т. 4, с. 22; *Lietuva 1940–1990. Okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2005, p. 161–167.

² *Lietuva 1940–1990. Okupuotos Lietuvos istorija*, p. 161–162; P. С. Иринархов, *Прибалтийский Особый...*, Минск, 2004, с. 50–53, 130.

³ Lietuvių informacijų biuro Berlyne 1941 m. kovo 19 d. pranešimas pavergtos Lietuvos tautiečiams, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, b. P-2255, l. 129.

⁴ P. Narutis, *Tautos sukilimas 1941 (Lietuvos*

nepriklausomybei atstatyti), Oak Lawn, Illinois, USA, 1994, p. 197–198.

⁵ J. Kuzminsko 1947 m. spalio 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 18347/3, l. 44.

⁶ A. Jurgelio, gyv. Pavandenėje, trumpas anti-komunistinės veiklos aprašymas, *ibid.*, b. P-15955, l. 34.

⁷ Nevarėnų vls. lietuvių aktyvistų veiklos žinios, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-739, ap. 1, b. 10, l. 5.

⁸ Pil. J. Dargio, gyv. Telšių aps. Rietavo vls. Piaučių k., atsakymai į lietuvių aktyvistų štabo klausimus, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 18, l. 44–45.

⁹ P. С. Иринархов, *op. cit.*, с. 270; *Пограничные*

войска СССР в Великой отечественной войне 1941, Москва, 1976, c. 314, 317; J. Tauber, „Garsden, 24. Juni 1941“, *Jahrbuch über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen: Annaberger Annalen*, 1997, Nr. 5, S. 118; V. Stankūno 1944 m. lapkričio 17 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45655/3, l. 9–10.

¹⁰ V. Brandišauskas, *Siekis atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*, Vilnius, 1996, p. 286.

¹¹ *Hitleriniai žudikai Kretingoje*, Vilnius, 1960, p. 19.

¹² J. Stalmokas, „Tai buvo prieš 19 metų“, *Raudonasis švyturys*, 1960, birželio 25, Nr. 75, p. 3.

¹³ P. Žabinsko 1949 m. gegužės 19 d., C. Skridailos 1950 m. lapkričio 30 d. apklausų protokoliai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 13908/3, l. 98–99, b. 34338/3, l. 24–25; V. Brandišauskas, 1941 m. *Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 2000, p. 98.

¹⁴ A. Bagdonavičiaus 1946 m. liepos 9 d., J. Embrasaus 1963 m. kovo 25 d., A. Stonio 1946 m. sausio 14 d. apklausų protokoliai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 7830/3, l. 18, b. 47423/3, t. 2, l. 24–25, b. 43993/3, l. 17.

¹⁵ V. Stankūno 1944 m. lapkričio 17 d., A. Budrikio 1944 m. lapkričio 17 ir gruodžio 1 d., Ž. Lazdyno 1944 m. lapkričio 22 d., P. Gadeikio 1944 m. lapkričio 12 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, b. 45655/3, l. 9–11, 79–80, 86, 98–99, 131–132.

¹⁶ S. Majoro 1944 m. spalio 17 d., K. Žilinsko 1944 m. lapkričio 5 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, b. P-18839, l. 252–253, 292; Pažyma apie Klaipėdos srities Skuodo raj. Mosėdžio mstl. sukilėlių banditų būrį, *ibid.*, ap. 47, b. 1101, l. 7.

¹⁷ P. Rentausko 1952 m. kovo 19 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-16812, l. 128–129.

¹⁸ J. Adomaičio 1946 m. kovo 29 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 43401/3, t. 1, l. 70; Pažyma apie baudžiamuosius būrius, vokiečių okupacijos laikotarpiu veikusius Kretingos raj. Palangos vls., *ibid.*, ap. 45, b. 1099, l. 22.

¹⁹ P. Gubystos 1945 m. liepos 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 30878/3, l. 50.

²⁰ S. Majoro 1944 m. spalio 17 d., K. Žilinsko 1944 m. lapkričio 5 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, ap. 58, b. P-18839, l. 252–253, 292; Pažyma apie Klaipėdos sr. Skuodo raj. Mosėdžio mstl. sukilėlių banditų būrį, *ibid.*, ap. 47, b. 1101, l. 7.

²¹ P. Balsevičiaus baudžiamoji byla, *ibid.*, ap. 58, b. 38438/3, l. 14, 56, 61, 358–359.

²² K. Sakalausko 1947 m. gegužės 31 d., V. Barkausko 1947 m. birželio 25 d., A. Zorkaus 1948 m.

lapkričio 4 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, b. 6962/3, l. 14, 28, b. 12825/3, l. 33.

²³ Skuodo raj. KGB prie LSSR MT operatyvinio įgaliotinio Jankausko 1972 m. gegužės 12 d. išvada, *ibid.*, ap. 47, b. 1101, l. 461–464; P. Lenkšo 1945 m. sausio 4 d., J. Kantenio 1945 m. kovo 6 d., S. Griciaus 1945 m. sausio 8 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, ap. 58, b. 6988/3, l. 15–18, 46, 140, b. 20896/3, l. 146.

²⁴ A. Petkučio 1947 m. rugsėjo 29 d., T. Šlimo 1948 m. vasario 10 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, b. 8590/3, l. 20, b. P-16842, l. 101–102; *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944. Dokumentų rinkinys*, d. 2, Vilnius, 1973, p. 145.

²⁵ A. Bagdonavičiaus 1946 m. liepos 8 d., J. Embrasaus 1963 m. kovo 25 d., J. Mockaus 1963 m. balandžio 5 d. apklausų protokoliai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 7830/3, l. 15, b. 47423/3 t. 2, l. 24, t. 4, l. 104; Pažyma apie Skuodo baltųjų sukilėlių baudžiamojo būrio veiklą 1941 m., *ibid.*, ap. 47, b. 1101, l. 28.

²⁶ V. Stankūno 1944 m. lapkričio 17 d., A. Budrikio 1944 m. lapkričio 17 ir gruodžio 1 d., P. Gadeikio 1944 m. lapkričio 12 d., Ž. Lazdyno 1944 m. lapkričio 22 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, ap. 58, b. 45655/3, l. 9–11, 79–80, 86, 98–99, 131–132.

²⁷ Skuodo raj. KGB prie LSSR MT operatyvinio įgaliotinio Jankausko pažyma, *ibid.*, ap. 47, b. 1101, l. 202.

²⁸ Skuodo raj. KGB prie LSSR MT operatyvinio įgaliotinio Jankausko 1972 m. liepos 3 d. išvada, *ibid.*, l. 395; L. Gužės 1953 m. lapkričio 13 d., J. Žališausko 1953 m. spalio 27, 28 ir lapkričio 3 d., B. Stankūno 1944 m. lapkričio 14 d., J. Petkaus 1944 m. lapkričio 17 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, ap. 58, b. 33790/3, t. 1, l. 295, t. 2, l. 56, 63–65, 67, b. P-18878, l. 42–43, 56–58.

²⁹ S. Žuko 1944 m. spalio 23 ir 30 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, b. P-17094, l. 13–16, 18; Skuodo raj. KGB prie LSSR MT operatyvinio įgaliotinio Jankausko 1972 m. rugpjūčio 31 d. išvada, *ibid.*, ap. 47, b. 1101, l. 413.

³⁰ J. Grikšo 1944 m. spalio 19 d., K. Grikšto 1944 m. gruodžio 22 d., K. Žemgulis 1944 m. gruodžio 22 d., J. Saudargo 1944 m. gruodžio 27 d., J. Andrijausko 1946 m. birželio 10 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, ap. 58, b. 13667/3, l. 13, 21, 23, b. P-15177, l. 13.

³¹ C. Skridailos 1950 m. gruodžio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 33; P. Kadžio baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 13908/3, l. 21–23, 99–100, 182–183; V. Brandišauskas, 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 98.

³² S. Bagdono 1946 m. balandžio 3 ir 11 d. ap-

klausų protokoliai, K. Mažeivos ir L. Benio 1946 m. balandžio 17 d. akistatos protokolas, 1946 m. balandžio 18 d. kaltinamoji išvada, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43401/3, t. 2, l. 2, 6, 52, 114; Pažyma apie baudžiamuosius būrius, vokiečių okupacijos laikotarpiu veikusius Kretingos raj. Palangos vls., *ibid.*, ap. 45, b. 1099, l. 22–24; „Eksponatas Nr. 2841“, *Švyturys*, 1966, gruodžio 13, Nr. 143, p. 2.

³³ Policininkų A. Griciaus ir A. Kabalino asmens bylos, LCVA, f. R-1665, ap. 1, b. 8, l. 1, b. 10, l. 3; P. Balsevičiaus baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 38438/3, l. 14, 56, 61.

³⁴ K. Sakalausko 1947 m. gegužės 31 d., V. Barkausko 1947 m. birželio 25 d., A. Zorkaus 1948 m. lapkričio 4 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, b. 6962/3, l. 14, 28, b. 12825/3, l. 33.

³⁵ P. Balsevičiaus baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 38438/3, l. 14, 56, 61.

³⁶ R. Greičius, „Pirmoji karo diena Gargžduose“, *Banga* (Klaipėda), 1973, vasario 22, Nr. 23, p. 3; J. Stalmokas, „Tai buvo prieš 19 metų“, p. 3.

³⁷ R. Greičius, *op. cit.*, p. 3.

³⁸ V. Barkausko 1947 m. birželio 25 d. apklausos protokolas, J. Domarko ir P. Gadeikio 1950 m. vasario 27 d. akistatos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 6962/3, l. 31, b. P-18719, l. 142–143.

³⁹ S. Majoro 1944 m. spalio 17 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18839, l. 253.

⁴⁰ V. Stankūno ir Ž. Lazdyno 1944 m. gruodžio 22 d. akistatos protokolas, *ibid.*, l. 225.

⁴¹ Skuodo raj. KGB prie LSSR MT operatyvinio įgaliotinio Jankausko 1972 m. liepos 3 d. išvada, *ibid.*, ap. 47, b. 1101, l. 395; B. Stankūno 1944 m. lapkričio 17 ir 23 d., S. Bučkevičiaus 1944 m. lapkričio 13 ir 17 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, ap. 58, b. P-18878, l. 46, 48, 65, 70.

⁴² S. Majoro 1944 m. spalio 17 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 252.

⁴³ J. Vyšniauskas, „Grafas Tiškevičius žuvo netoli Skuodo“, *Klaipėda*, 1996, spalio 29, Nr. 254, p. 14; to paties, „Grafas Tiškevičius per apsirikimą žuvo netoli Skuodo“, *Mūsų žodis*, 1996, rugsėjo 28, Nr. 77, p. 5.

⁴⁴ P. Gadeikio 1944 m. lapkričio 12 d., A. Meidaus 1963 m. kovo 8 ir 9 d., P. Macijausko 1946 m. balandžio 11 d., J. Mockaus 1963 m. balandžio 17 d., A. Arbačiauskienės 1963 m. sausio 10 d. apklausų protokoliai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45655/3, l. 132, b. 47423/3, t. 1, l. 51–52, 55–56, t. 2, l. 242, t. 4, l. 110–111, t. 5, l. 103–104.

⁴⁵ A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944*, Vilnius, 1996, p. 61.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ J. Vyšniauskas, „Grafas Tiškevičius žuvo netoli Skuodo“, p. 14; to paties, „Grafas Tiškevičius per apsirikimą žuvo netoli Skuodo“, p. 5.

⁴⁸ V. Brandišauskas, *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 125.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 124.

⁵⁰ Lietuvių informacijų biuro Berlyne 1941 m. kovo 19 d. pranešimas pavergtos Lietuvos tautiečiams, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-2255, l. 129.

⁵¹ Plačiau žr.: A. Rukšėnas, „Papilės valsčius pirmaisiais vokiečių okupacijos 1941-ųjų metų mėnesiais“, *Papilė*, 2006, d. II–III, p. 481–486.

⁵² J. Armonas, „Kovų ir pergalių metai“, *Tiesa*, 1967, gegužės 17, Nr. 113, p. 2.

⁵³ V. Brandišauskas, *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 286.

⁵⁴ V. Jucius, „Pirmoji karo diena Salantuose“, *Švyturys* (Kretinga), 1988, rugsėjo 15, Nr. 111, p. 2.

⁵⁵ A. Bubnys, „Lietuvių saugumo policija ir holokaustas (1941–1944 m.)“, *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2003, Nr. 1(13), p. 33.

⁵⁶ V. Jašinsko 1968 m. liepos 18 d., S. Galdiko 1968 m. liepos 24 d., A. Žilčiaus 1968 m. birželio 22 d. apklausų protokoliai, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1266, l. 1–2, 30–32, 48–49; A. Perkumas, „Pirmieji šūviai Kveciuose“, *Švyturys* (Kretinga), 1965, gegužės 11, Nr. 55, p. 3.

⁵⁷ V. Jašinsko 1968 m. liepos 18 d., S. Kirklio 1968 m. liepos 18 d., I. Jablonskio 1968 m. birželio 22 d., A. Žilčiaus 1968 m. birželio 22 d., A. Surblio 1968 m. liepos 24 d., S. Galdiko 1968 m. liepos 24 d. apklausų protokoliai, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1266, l. 1–2, 10–11, 27–28, 32–33, 44–45, 52–54; A. Perkumas, *op. cit.*, p. 3.

⁵⁸ A. Petkučio 1947 m. rugsėjo 29 d., T. Šlimo 1948 m. vasario 10 d. apklausų protokoliai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8590/3, l. 20, b. P-16842, l. 101–102; *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944*, d. 2, p. 145.

⁵⁹ J. Grikšo 1944 m. spalio 19 d., K. Grikšto 1944 m. gruodžio 22 d., K. Žemgolio 1944 m. gruodžio 22 d., J. Saudargo 1944 m. gruodžio 27 d., J. Andrijausko 1946 m. birželio 10 d. apklausų protokoliai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 13667/3, l. 13, 21, 23, b. P-15177, l. 13.

⁶⁰ J. Stalmokas, „Tai buvo prieš 19 metų“, p. 3.

⁶¹ J. Adomaičio 1946 m. kovo 29 d., F. Drakšo 1946 m. kovo 25 d. apklausų protokoliai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43401/3, t. 1, l. 70, 114.

⁶² A. Urbono 1950 m. birželio 22 d., J. Narkaus 1946 m. sausio 7 d., P. Balsevičiaus 1946 m. sausio

24 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 21961/3, l. 78–79; b. 38438/3, l. 14, 56; A. Sakalauskas, „Sunkus kelias“, *Banga* (Klaipėda), 1967, kovo 18, Nr. 33, p. 2–3.

⁶³ P. Kadžio 1949 m. balandžio 29 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34338/3, l. 235.

⁶⁴ *Ibid.*, l. 110–111.

⁶⁵ J. Gegžno 1948 m. gruodžio 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 13214/3, l. 49–50.

⁶⁶ V. Brandišauskas, 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 109–110, 117; B. Vilimo 1944 m. gruodžio 2 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9553/3, l. 97.

⁶⁷ V. D. Rakausko 1946 m. lapkričio 2 d., J. Kašėtos 1946 m. spalio 11 d. apklausų protokolai, suimtojo A. Volko anketa, *ibid.*, b. 9481/3, t. 1, l. 17–18, 57, b. 22407/3, l. 4; Brandišauskas, 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 111–112;

⁶⁸ V. Vanago 1948 m. vasario 13 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36917/3, l. 20.

⁶⁹ 1945 m. vasario 22 d. teismo posėdžio protokolas, *ibid.*, b. 45109/3, l. 333.

⁷⁰ K. Bernotavičiaus 1945 m. sausio 26 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-16081, l. 7–8; A. Balsevičiaus baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 16959/3, l. 86–87.

⁷¹ J. Vilniaus 1944 m. spalio 1 d., A. Stanciko 1944 m. gruodžio 19 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 10105/3, l. 11, b. P-19159, l. 11–12.

⁷² J. Ylaskio 1951 m. rugpjūčio 20 d., J. Stanio 1951 m. rugpjūčio 22 d., J. Latakio 1950 m. rugsėjo 12 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. P-17450, l. 46–47, 76–77, 149–150.

⁷³ V. Brandišauskas, 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 124.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 118.

⁷⁵ Trumpa A. Stanciko biografija, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19159, l. 18.

⁷⁶ V. Kenstavičiaus 1948 m. balandžio 24 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-15343, l. 15.

⁷⁷ A. Viskanto 1948 m. kovo 30 ir balandžio 28 d., V. Builovo 1948 m. vasario 8 d., P. Jautakio 1946 m. sausio 7 d., P. Odino 1946 m. sausio 10 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 19526/3, l. 24–25, 61, 102, b. 45050/3, l. 11, 42.

⁷⁸ S. Čiaupo 1944 m. spalio 25 ir lapkričio 11 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 41526/3, t. 2, l. 1–4, 12–13.

⁷⁹ J. Gimbuto 1944 m. gruodžio 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 262.

⁸⁰ V. Brandišauskas, 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 122–123.

⁸¹ Žemalės apylinkės Darbo žmonių deputatų

tarybos 1952 m. rugpjūčio 17 d. pažymėjimas, J. Gecevičiaus 1951 m. rugpjūčio 27 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21136/3, t. 2, l. 158, b. 21908/3, l. 44.

⁸² J. Mačiaus 1944 m. lapkričio 26 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 30149/3, t. 1, l. 11; V. Brandišauskas, 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 121, 125.

⁸³ *Ibid.*, p. 118, 120.

⁸⁴ „Iš mūsų krašto“, *Žemaičių žemė*, 1941, liepos 25, Nr. 5, p. 6.

⁸⁵ V. Brandišauskas, 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 109–110.

⁸⁶ „Iš mūsų krašto“, p. 6; 1941 m. policijos raportai, LGGRTC Archyvinio vardyno skyrius, V. Skuodžio iš JAV lietuvių atvežta medžiaga, p. 50–53.

⁸⁷ V. Brandišauskas, 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 109–110.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 117–118.

⁸⁹ J. Gegužė, „Pirmosios karo dienos Akmenėje“, *Karys*, 1943, birželio 19, Nr. 25, p. 150–151.

⁹⁰ V. Brandišauskas, 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 111–112.

⁹¹ J. Gegužė, *op. cit.*, p. 151.

⁹² V. Brandišauskas, 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 299.

⁹³ J. Gegužė, *op. cit.*, p. 151.

⁹⁴ V. Brandišauskas, 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 300.

⁹⁵ J. Vaičkaus 1946 m. gruodžio 25 d., S. Noreikio 1947 m. sausio 4 d., V. Kazlausko 1947 m. sausio 13 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22407/3, l. 17, 44, 61.

⁹⁶ T. Bakanovos 1947 m. rugpjūčio 30 d., A. Lobanovo 1947 m. rugsėjo 2 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 9876/3, l. 175, 192.

⁹⁷ V. Brandišauskas, 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 112–113.

⁹⁸ K. Bernotavičiaus 1945 m. sausio 26 d., D. Pranckaus 1945 m. vasario 3 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16081, l. 7–8, 17; A. Balsevičiaus baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 16959/3, l. 86–87.

⁹⁹ V. Brandišauskas, 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 299.

¹⁰⁰ *Ibid.*, p. 121.

¹⁰¹ J. Vilniaus 1944 m. spalio 1 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 10105/3, l. 11; V. Brandišauskas, 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 121.

¹⁰² J. Vilniaus 1944 m. spalio 1 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 10105/3, l. 11.

¹⁰³ 1941 m. policijos raportai, p. 59; V. Brandišauskas, *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 121.

¹⁰⁴ J. Ylakio 1951 m. rugpjūčio 20 d., J. Stanio 1951 m. rugpjūčio 22 d., J. Latako 1950 m. rugsėjo 12 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17450, l. 46–47, 76–77, 149–150; Skuodo raj. KGB prie LSSR MT operatyvinio įgaliotinio Jankausko 1972 m. rugpjūčio 31 d. išvada, *ibid.*, ap. 47, b. 1101, l. 407; „Iš mūsų krašto“, p. 6; V. Brandišauskas, *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 113.

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 113–114.

¹⁰⁶ *Ibid.*, p. 113–114, 121–122.

¹⁰⁷ J. Mačiaus 1944 m. lapkričio 26 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 30149/3, t. 1, l. 11; V. Brandišauskas, *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 125.

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 125–126.

¹⁰⁹ „Oro desantai Viekšniuose“, *Tėvynė*, 1941, rugpjūčio 11, Nr. 6, p. 3.

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ V. Brandišauskas, *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 126.

¹¹² „Oro desantai Viekšniuose“, p. 3.

¹¹³ V. Brandišauskas, *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 126.

¹¹⁴ *Ibid.*; 1941 m. policijos raportai, p. 65.

¹¹⁵ V. Brandišauskas, *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 124.

¹¹⁶ K. Alšausko 1948 m. balandžio 8 d., L. Strikaičio 1944 m. lapkričio 17 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11359/3, l. 32, 189–190; *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944*, d. 2, p. 182.

¹¹⁷ L. Strikaičio 1944 m. lapkričio 17 d., Z. Gaudiešiaus 1944 m. lapkričio 16 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11359/3, l. 189–190, b. 44181/3, l. 59–60.

¹¹⁸ L. Strikaičio 1944 m. lapkričio 17 d., J. Daugino 1948 m. kovo 26 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 46, 190.

¹¹⁹ S. Baipšys, *Nuotykių padangėje ir žemėje*, Kaunas, 1995, p. 98–100; A. Gamziukas, „Sukilimas Lietuvos šiaurės vakarų pakraštyje“, *Trimitas*, 2002, Nr. 3, p. 38.

¹²⁰ V. Kenstavičiaus 1948 m. balandžio 25 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15343, l. 17–18.

¹²¹ M. Steponavičiaus 1944 m. lapkričio 18 ir 25 d., Z. Gaudiešiaus 1944 m. lapkričio 16 d., K. Alšausko 1948 m. kovo 27 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 44181/3, l. 13–16, 60–62, 194, b. 11359/3, l. 13; V. Brandišauskas, *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 118;

Sukilimas: 1941 m. birželio 22–25 d. Dokumentai ir prisiminimai. Pirmoji knyga, sudarė ir parengė Antanas Martinionis, Vilnius, 1994, p. 133.

¹²² K. Mamgaudžio 1945 m. spalio 25 d., K. Alšausko 1948 m. kovo 27 d., Z. Gaudiešiaus 1944 m. lapkričio 16 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 41315/3, l. 22, b. 44181/3, l. 61–62, b. 11359/3, l. 13, 188; V. Brandišauskas, *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 118–119, 124; *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944*, d. 2, p. 184–185.

¹²³ *Ibid.*, p. 119.

¹²⁴ *Ibid.*, p. 118–119, 124–125.

¹²⁵ *Ibid.*; *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 301.

¹²⁶ V. Builovo 1948 m. vasario 8 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 19526/3, l. 102.

¹²⁷ K. Mažono ir K. Zaičiaus 1948 m. kovo 19 d. akistatos protokolas, *ibid.*, b. 35411/3, l. 66.

¹²⁸ P. Jautakio 1946 m. vasario 15 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 45050/3, l. 19.

¹²⁹ V. Romančiko 1944 m. spalio 15 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 41526/3, t. 2, l. 34.

¹³⁰ V. Vaškio 1944 m. kovo 30 d. apklausos protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 83.

¹³¹ Skuodo raj. KGB prie LSSR MT operatyvinio įgaliotinio Jankausko pažyma, *ibid.*, ap. 47, b. 1101, l. 159.

¹³² V. Brandišauskas, *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 115–116.

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ P. Gareckio 1944 m. gruodžio 15 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 47, b. 45050/3, l. 8.

¹³⁵ V. Brandišauskas, *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 122–123.

¹³⁶ V. Šverio 1946 m. sausio 31 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 2164/3, l. 17; *Lietuvos kariuomenės karininkai*, t. 4, Vilnius, 2004, p. 96.

¹³⁷ K. Jaugelio 1944 m. lapkričio 9 d. apklausos protokolas, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 127, l. 106; P. Mečiaus 1950 m. kovo 1 d. apklausos protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 45, b. 1592, l. 98.

¹³⁸ Pažyma apie sukilėlių būrį, veikusį 1941 m. Varnių vls. Janapolės mstl., *ibid.*, ap. 58, b. 43593/3, t. 8, l. 91.

¹³⁹ K. Raudonio 1949 m. birželio 8 d., P. Aglinskio 1949 m. liepos 27 d. apklausų protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 15668/3, l. 19, 48; *Lietuvos kariuomenės karininkai*, t. 2, Vilnius, 2002, p. 44.

¹⁴⁰ K. Šilgalio 1998 m. sausio 29 d. gyvenimo aprašymas, LGGRTC archyvas, Š-135, l. 12.

¹⁴¹ K. Bulvydo 1945 m. sausio 23 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 29731/3, l. 193.

¹⁴² B. Žalio 1952 m. kovo 14 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47105/3, l. 33.

¹⁴³ P. Rožausko 1945 m. vasario 7 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-15955, l. 159.

¹⁴⁴ A. Kerpausko 1953 m. gruodžio 24 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 32082/3, t. 1, l. 29–31; J. Vyšniausko 1945 m. sausio 15 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 27514/3, l. 24; K. Staškaus 1944 m. lapkričio 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 1906/3, l. 45.

¹⁴⁵ V. Baltiejaus 1968 m. birželio 19 ir 27 d., K. Stančiuko 1967 m. rugpjūčio 17 d. apklausų protokolai, pažyma apie Alsėdžių baudžiamojo būrio veiklą, S. Derbuto 1945 m. gegužės 4 d., S. Girdvainio 1951 m. rugpjūčio 30 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 47551/3, t. 1, l. 95–96, 126, t. 2, l. 16, 159, b. P-15551, t. 3, l. 132–133, b. 26614/3, t. 1, l. 187, 189.

¹⁴⁶ P. Paulausko 1944 m. lapkričio 6 d., J. Vilčiausko 1948 m. liepos 13 ir 27 d., J. Gedvilo 1948 m. liepos 26 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 10100/3, l. 11, b. 11476/3, l. 14, 19–20, 34–35.

¹⁴⁷ Tverų aktyvistų įsikūrimo ir veiklos aprašymas, *ibid.*, b. 18347/3, l. 62–1.

¹⁴⁸ V. Šverio 1946 m. sausio 31 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 2164/3, l. 17; *Lietuvos kariuomenės karininkai*, t. 4, p. 96.

¹⁴⁹ V. Šverio 1946 m. sausio 31 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 2164/3, l. 17.

¹⁵⁰ *Ibid.*, l. 18.

¹⁵¹ *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944*, d. 2, p. 282–283, 286, 418–419.

¹⁵² V. Brandišauskas, *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 346.

¹⁵³ *Ibid.*, p. 341.

¹⁵⁴ *Ibid.*, p. 342–343.

¹⁵⁵ *Ibid.*

¹⁵⁶ *Ibid.*, p. 342–346; A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958*, Vilnius, p. 124–125.

¹⁵⁷ V. Brandišauskas, *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 344.

¹⁵⁸ A. Anušauskas, *op. cit.*, p. 124–125.

¹⁵⁹ V. Brandišauskas, *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 345–346.

¹⁶⁰ P. Rožausko 1945 m. vasario 7 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15955, l. 159.

¹⁶¹ A. Jurgelio, gyv. Pavandenėje, trumpas anti-komunistinės veiklos aprašymas, *ibid.*, l. 33–34.

¹⁶² K. Škirpa, *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti*, Vašingtonas, 1973, p. 290.

¹⁶³ A. Jonušas, „1941 m. birželio 25 d. mūsų prie

Biržulio ežero“, *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 25, Kaunas, 1999, p. 215.

¹⁶⁴ Pažyma apie sukilėlių būrį, 1941 m. veikusį Varnių vls. Janapolės mstl., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43593/3, t. 8, l. 91.

¹⁶⁵ P. Bagdono prisiminimai apie Virvytės upės tilto išsprogdinimą, A. Jonušo asmeninis archyvas.

¹⁶⁶ A. Jonušas, „1941-ųjų metų žemaičių sukilėliai“, *Pentadienio Žemaitis*, 2001, birželio 29, p. 5.

¹⁶⁷ P. Bagdono prisiminimai apie Virvytės upės tilto išsprogdinimą, A. Jonušo asmeninis archyvas.

¹⁶⁸ A. Jurgelio, gyv. Pavandenėje, trumpas anti-komunistinės veiklos aprašymas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15955, l. 34.

¹⁶⁹ *Ibid.*

¹⁷⁰ L. Šapokos 1947 m. liepos 23 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 42602/3, l. 57.

¹⁷¹ A. Jurgelio, gyv. Pavandenėje, trumpas anti-komunistinės veiklos aprašymas, *ibid.*, b. P-15955, l. 34.

¹⁷² L. Valantino 1944 m. lapkričio 9 d. apklausos protokolas, *ibid.*, f. 3377, ap. 55, b. 127, l. 104.

¹⁷³ L. Šapokos 1947 m. liepos 2 d., A. Martinkaus 1945 m. balandžio 21 d., J. Braso 1945 m. kovo 22 d., P. Mečiaus 1968 m. vasario 7 d. apklausų protokolai, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 42602/3, l. 52, 83–84, t. 2, l. 67.

¹⁷⁴ Tverų aktyvistų įsikūrimo ir veiklos aprašymas, *ibid.*, b. 18347/3, l. 62–1.

¹⁷⁵ *Ibid.*

¹⁷⁶ J. Rubavičiaus 1947 m. spalio 19 d., A. Macenio 1947 m. spalio 19 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 42–43.

¹⁷⁷ *Ibid.*

¹⁷⁸ Pil. J. Dargio, gyv. Telšių aps. Rietavo vls. Piaulių k., atsakymai į lietuvių aktyvistų štabo klausimus, *ibid.*, f. 3377, ap. 55, b. 18, l. 43–45.

¹⁷⁹ *Ibid.*

¹⁸⁰ 1945 m. gegužės 18 d. kaltinamoji išvada, *ibid.*, b. 29731/3, l. 319–327.

¹⁸¹ Nevarėnų aktyvistų štabo vado įsakymas Nr. 2, *ibid.*, ap. 46, b. 1117, l. 10.

¹⁸² *Ibid.*, l. 16.

¹⁸³ *Ibid.*, l. 13.

¹⁸⁴ *Ibid.*, l. 16.

¹⁸⁵ *Ibid.*

¹⁸⁶ K. Raudonio 1949 m. birželio 8 d., P. Aglinsko 1949 m. liepos 27 d. apklausų protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 15668/3, l. 19, 48; *Lietuvos kariuomenės karininkai*, t. 2, p. 44.

¹⁸⁷ Pažyma apie Plungės partizanų sukilėlių veiklą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16812, l. 308.

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ K. Raudonio 1949 m. birželio 3 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 15668/3, l. 15.

¹⁹⁰ V. Brandišauskas, *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 307–308.

¹⁹¹ Pažyma apie Plungės partizanų sukilėlių veiklą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16812, l. 308.

¹⁹² V. Brandišauskas, *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 346.

¹⁹³ A. Baužys, „Plungės gimnazistai laisvės kovoje“, *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 25, Kaunas, 1999, p. 212.

¹⁹⁴ K. Šilgalio 1998 m. sausio 29 d. gyvenimo aprašymas, LGGRTC archyvas, Š-135, l. 12.

¹⁹⁵ D. Riauka, „Sukilimas prie Godingos piliakalnio“, *Dienovidis*, 1995, Nr. 25, p. 6; to paties, „Karas prasidės rytoj“, *Žemaitis*, 1994, birželio 18, Nr. 48, p. 3.

¹⁹⁶ K. Šilgalio 1998 m. sausio 29 d. gyvenimo aprašymas, LGGRTC archyvas, Š-135, l. 12.

¹⁹⁷ D. Riauka, „Sukilimas prie Godingos piliakalnio“, p. 6; to paties, „Keturi sukilimo dienos“, *Žemaitis*, 1994, birželio 25, Nr. 50, p. 4.

¹⁹⁸ K. Šilgalio 1998 m. sausio 29 d. gyvenimo aprašymas, LGGRTC archyvas, Š-135, l. 12.

¹⁹⁹ D. Riauka, „Sukilimas prie Godingos piliakalnio“, p. 6; to paties, „Keturi sukilimo dienos“, *Žemaitis*, 1994, birželio 29, Nr. 51, p. 2, liepos 2, Nr. 52, p. 4.

²⁰⁰ V. Baltiejaus 1968 m. birželio 19 ir 27 d., K. Stančiuko 1967 m. rugpjūčio 17 d., S. Girdvainio 1951 m. rugpjūčio 30 d., S. Derbuto 1945 m. gegužės 4 d. apklausų protokolai, pažyma apie Alsėdžių baudžiamojo būrio veiklą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47551/3, t. 1, l. 95–96, 126, t. 2, l. 16, 159, b. P-15551, t. 3, l. 132–133, b. 26614/3, t. 1, l. 187, 189.

²⁰¹ V. Brandišauskas, *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 346.

²⁰² S. Derbuto 1945 m. gegužės 4 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47551/3, l. 129; S. Derbuto baudžiamoji byla, *ibid.*, b. P-15551, t. 3, l. 132–133.

²⁰³ D. Dvariškio ir M. Faktoro 1951 m. liepos 2 d. akistatos protokolas, *ibid.*, b. 21903/3, l. 107.

²⁰⁴ D. Dvariškio ir K. Staškaus 1951 m. liepos 12 d. akistatos protokolas, *ibid.*, l. 123.

²⁰⁵ S. Derbuto 1945 m. gegužės 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47551/3, l. 129; S. Derbuto baudžiamoji byla, *ibid.*, b. P-15551, t. 3, l. 132–133; D. Dvariškio ir M. Faktoro 1951 m. liepos 2 d. akistatos protokolas, *ibid.*, b. 21903/3, l. 107.

²⁰⁶ „Iš mūsų krašto“, p. 6.

²⁰⁷ D. Dvariškio ir K. Staškaus 1951 m. liepos 12 d. akistatos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. 21903/3, l. 124.

²⁰⁸ J. Vyšniausko 1945 m. sausio 15 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 27514/3, l. 224; B. Jundulo 1944 m. lapkričio 7 ir 24 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 1906/3, l. 41, 53–54.

²⁰⁹ P. Paulausko 1944 m. lapkričio 6 d., J. Vilčiausko 1948 m. liepos 13 ir 27 d., J. Gedvilo 1948 m. liepos 26 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 10100/3, l. 11, b. 11476/3, l. 14, 19–20, 34–35.

²¹⁰ V. Brandišauskas, *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 346.

²¹¹ P. Paulausko 1944 m. lapkričio 6 d., J. Vilčiausko 1948 m. liepos 13 ir liepos 27 d., J. Gedvilo 1948 m. liepos 26 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 10100/3, l. 11, b. 11476/3, l. 14, 19–20, 34–35.

²¹² Apie 1941 m. birželio 17 d. nurodymus vokiečių saugumo policijos ir SD A, B, C, D operatyvinėms grupėms plačiau žr.: A. Rukšėnas, *op. cit.*, p. 481–486.

²¹³ A. Eidintas, *Lietuvos žydų žudynių byla*, Vilnius, 2001, p. 147; S. Bagdono 1946 m. balandžio 3 ir 11 d., J. Adomaičio 1946 m. kovo 13 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 4340/3, t. 1, l. 2–3, 7–8, 66; „Ekspонатas Nr. 2841“, p. 2.

²¹⁴ A. Urbono 1950 m. birželio 22 d., J. Narkaus 1946 m. sausio 7 d., P. Balsevičiaus 1946 m. sausio 24 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21961/3, l. 78–79, b. 38438/3, l. 14, 56.

²¹⁵ *Telsiai, Lithuania: Crime and Punishment*, 1999, January, № 6, p. 91; Išrašas iš Š. Šugamo 1945 m. sausio 28 d. apklausos protokolo, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 194, l. 20.

Gauta 2010 04 06
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Alfredas Rukšėnas

JUNE 1941 UPRISING IN KRETINGA, MAŽEIKIAI AND TELŠIAI COUNTIES

Summary

The topic of the article is the June 1941 Uprising in Kretinga, Mažeikiai and Telšiai counties. The work underlines that the Uprising emerged and the partisan squads were formed not spontaneously, since the underground participants in Kretinga, Mažeikiai and Telšiai counties, as in other localities of Lithuania, prepared for the Uprising and formed the armed partisan fighting forces in advance. It was determined that during the June 1941 Uprising in Kretinga County 16 partisan squads of rebels operated, 23 in Mažeikiai County, 14 in Telšiai County (in total 53 squads). All 16 squads in Kretinga County could have about 1248 partisans rebels, 14 Telšiai County squads about 1330, 23 Mažeikiai County squads about 1380 partisans rebels (in total 53 Kretinga, Mažeikiai and Telšiai squads – about 3958 rebels).

The Uprising in those counties had its own specificities. Kretinga County was occupied very quickly by the German army; therefore here the partisans rebels participated in fighting actions against the Red Army and Soviet power activists already in the territory occupied by the Germans. The Germans occupied Telšiai and Mažeikiai counties somewhat later, therefore partisans rebels participated in the actions against Soviet activists and Red Army before the entry of the German Army. The rebels aimed at occupying the centres of the counties and rural districts and proclaiming their power. The rebels became enforced in Kretinga County without much difficulty, since it took

place in the rear of the German Army. For the rebels in Mažeikiai and Telšiai counties it was more difficult to do this, since Soviet activists with the support of the Red Army opposed them. During the fights with the Red Army and Soviet activists, Mažeikiai County partisans rebels lost 22, Telšiai County partisans – 8 people (a total of 30 people). Partisans during the Uprising and after it in Kretinga County arrested more than 291, in Telšiai County more than 120, in Mažeikiai County over 67 Soviet power activists (in total over 478 activists). Partisans in Kretinga County arrested over 35, in Mažeikiai County over 180, in Telšiai County over 233 Soviet fighters (in total over 448 persons). In Mažeikiai County, from the hands of rebels fell over 30, in Telšiai County 3 Soviet soldiers (in total over 33 persons). No information exists about the Red Army soldiers that fell from the hands of the Kretinga partisans rebels, but archival data make it possible to presume about their existence here.

This work also explores the relationship of the rebels in Kretinga, Mažeikiai and Telšiai counties with the holocaust. It was established that the resistance participants in Palanga and Kuliai rural districts of Kretinga County already during the June 1941 Uprising contributed indirectly to the Jewish genocide. No information exists about the participation of partisans rebels in Mažeikiai and Telšiai counties in the Jewish genocide during the June 1941 Uprising.